

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Н. В. Горбач

ІНКЛЮЗИВНЕ ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРИ

ПРАКТИКУМ

для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Дошкільна освіта»
освітньо-професійної програми «Дошкільна освіта»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 2
від 3 жовтня 2024 року

Запоріжжя
2024

УДК 373.3-056.2/.3:[37.016:82](076.5)

Г 672

Горбач Н. В. Інклюзивне виховання засобами літератури : практикум для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Дошкільна освіта» освітньо-професійної програми «Дошкільна освіта». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. 55 с.

Видання містить перелік компетентностей і програмних результатів навчання з курсу, тематику і зміст практичних занять із переліком завдань для аудиторної та самостійної роботи, рекомендовану літературу до всього курсу та список використаних джерел. Тестові запитання, підсумковий контроль дадуть змогу перевірити знання, здобуті при вивченні курсу «Інклюзивне виховання засобами літератури». У пригоді під час підготовки до аудиторних занять та різних форм контролю стане короткий термінологічний словник.

Видання призначене для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Дошкільна освіта» освітньо-професійної програми «Дошкільна освіта».

Рецензент

В. М. Ніколаєнко, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Запорізького національного університету

Відповідальний за випуск

Н. В. Горбач, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури Запорізького національного університету

ЗМІСТ

Вступ	4
РОЗДІЛ I. Зміст курсу	7
Тема 1. Інклюзивна література як просвітницький інструмент гуманізації суспільства.....	7
Тема 2. Формування інклюзивного простору України: культурний і літературний виміри.....	10
Тема 3. Інклюзивна література для дітей дошкільного віку.....	13
Тема 4. Твори інклюзивного змісту в початковій школі.....	15
Тема 5. Підліткова література на інклюзивну тематику.....	18
Тема 6. Інклюзивна художня література для дорослих. Документалістика.....	21
РОЗДІЛ II. Тестові запитання	24
РОЗДІЛ III. Індивідуальне завдання	29
РОЗДІЛ IV. Підсумковий контроль знань	44
РОЗДІЛ V. Рекомендована література до курсу	45
РОЗДІЛ VI. Використана література	48
РОЗДІЛ VII. Короткий термінологічний словник	52

ВСТУП

Одним із визначальних завдань вітчизняної освітньої політики є запровадження і розвиток інклюзивної освіти, базованої на особистісному підході до кожного здобувача. Інклюзивна освіта націлена на забезпечення для них як рівних прав, так і рівних можливостей у ході залучення в освітній процес та соціалізацію в суспільстві. Реалізувати повною мірою засади інклюзивної освіти можливо з одночасним формуванням інклюзивної культури, яка передбачає зміну ставлення суспільства не лише до людей із інвалідністю, але й вироблення толерантного ставлення до будь-якого члена соціуму незалежно від расових, етнічних, статевих, культурних, релігійних та інших відмінностей.

У «Декларації принципів толерантності», прийнятій на засіданні Генеральної конференції ЮНЕСКО 1995 року, зазначено, що толерантність – це «поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості»¹. Інший документ, оприлюднений цією міжнародною організацією, – «Рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами», прийнятий 1994 року на Всесвітній конференції з питань освіти осіб з ООП у Саламанці (Іспанія), визначає широке розуміння інклюзії як залучення до освітнього процесу не лише осіб із інвалідністю чи серйозними порушеннями розвитку, але й представників різних потенційно вразливих категорій: «безпритульні та діти, які працюють, діти з віддалених районів або вихідців із кочового населення, діти, які належать до мовних, етнічних або культурних меншин та діти інших, менш сприятливих або маргіналізованих районів чи груп населення»². Згідно з «Рамками», поняття особливих освітніх потреб поширюється і на ці групи дітей та підлітків з огляду на їхні можливі соціальні, фізичні, інтелектуальні, мовленнєві, емоційні, релігійні та інші особливості.

Вагомим засобом формування і поширення інклюзивної культури – толерантного ставлення до кожного члена суспільства через визнання його індивідуальності, гарантування прав на дотримання власних переконань, сповідування цінностей – є художня література, наділена виховним інклюзивним потенціалом.

Формування інклюзивної культури України, що активізувалося впродовж кількох останніх років, передбачає не лише фізичне удоступнення для людей із особливими потребами різноманітних закладів інфраструктури, адаптацію фестивального, музейного, виставкового, театрального, бібліотечного та інших просторів до їхніх можливостей, але й творення мистецького продукту певної

¹ Декларація принципів толерантності. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf>

² Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими освітніми потребами та Рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text

тематики Ці твори мають бути адресовані найширшій глядацькій, читацькій аудиторіям задля усвідомленого прийняття представників потенційно вразливих категорій, розвіювання негативних стереотипів щодо них, вироблення шляхів порозуміння в соціумі.

Курс «Інклюзивне виховання засобами літератури» має теоретичну та практичну спрямованість. Лекційний курс передбачає ознайомлення з найважливішими темами та проблемами, які формують уявлення про зміст та специфіку феномену інклюзивної літератури і вимагають системного, узагальнюючого підходу. Система практичних занять разом із системою самостійної роботи дає змогу опанувати новий матеріал, закріпити й деталізувати його, або розширити й доповнити матеріал, викладений у лекціях.

Завдання, подані в практикумі, використовуються з метою перевірки вмій і навичок застосовувати на практиці теоретичні положення курсу, працювати з текстами творів інклюзивної літератури з точки зору врахування визначальних жанрово-тематичних та поетико-стилістичних особливостей, вікових особливостей читачів, застосування певних стратегій аналізу тощо.

Мета курсу «Інклюзивне виховання засобами літератури» визначається необхідністю формування в здобувачів освіти уявлення про інклюзію як процес сприйняття суспільством осіб, котрі зазнають проявів дискримінації; системного розуміння про інклюзивну літературу як один із засобів гуманізації суспільства через пропагування цінності людської багатоманітності і відмінностей між людьми, поширення принципів толерантності, поваги до індивідуальних особливостей людей, неупередженості та недопущення нетерпимості за будь-якою ознакою.

Основні завдання курсу полягають у засвоєнні понять інклюзії та інклюзивної літератури; знайомстві з історією використання інклюзивної літератури в освітньому процесі; усвідомленні самоцінності іншого як підґрунтя інклюзії; окресленні особливостей літературознавчої рецепції феномену інакшості; поданні відомостей про формування інклюзивного простору в літературі, мистецтві та культурі України; усвідомленні специфіки інклюзивних творів для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, підліткової та дорослої аудиторій; розумінні мотиваційного потенціалу інклюзивних творів нон-фікшн; вмінні застосовувати методичний інструментарій для ознайомлення дітей із творами про інклюзію; характеристиці визначальних жанрово-тематичних та поетико-стилістичних особливостей літературних інклюзивних творів, що потрапляють у фокус уваги; засвоєнні основних тенденцій формування інклюзивного художнього простору новітньої літератури України; застосуванні на практиці літературних явищ вітчизняного та світового письменств з метою формування інклюзивної культури.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Інклюзивне виховання засобами літератури» здобувач освіти повинен набути таких результатів навчання (знання, уміння тощо) та компетентностей:

- організувати методичний супровід освітньої діяльності в мультикультурному середовищі закладу дошкільної освіти для формування в дітей поваги до різних національностей та здатності до взаємодії;
- здійснювати психолого-педагогічне керівництво індивідуальним розвитком особистості дитини; створювати індивідуальну освітню траєкторію дітей з особливими освітніми потребами;
- застосовувати в професійній діяльності сучасні дидактичні та методичні засади організації освітнього процесу в ЗДО та обирати відповідні технології та методики;
- володіти вміннями й навичками аналізу, прогнозування, планування, організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти з урахуванням принципів дитиноцентризму, здоров'язбереження, інклюзії, розвивального навчання, особистісноорієнтованого підходу, суб'єкт-суб'єктної взаємодії;
- організувати керівництво ігровою діяльністю дітей раннього і дошкільного віку з урахуванням особливостей компетентнісного, діяльнісного, інтегративного підходу та застосуванням ігрових методів в організації освітнього процесу в закладах дошкільної освіти;
- толерантно ставитись до думок і позицій інших учасників освітнього процесу та колективу в цілому, виявляючи педагогічний такт і повагу.

Вивчення курсу «Інклюзивне виховання засобами літератури» передбачає володіння вміннями та навичками, отриманими студентами при вивченні актуальних проблем дошкільної освіти, інноваційних педагогічних технологій в дошкільній освіті, спеціальної дошкільної педагогіки, психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами та їх сімей, організації інклюзивного освітнього середовища.

РОЗДІЛ I

ЗМІСТ КУРСУ

Тема 1. ІНКЛЮЗИВНА ЛІТЕРАТУРА ЯК ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ІНСТРУМЕНТ ГУМАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Основні питання теми. Поняття інклюзії та інклюзивної літератури. Термін «інклюзивна література» в українському науковому середовищі. Історіографія використання інклюзивної літератури в освітньому процесі. Класифікаційні підходи до інклюзивної літератури. Самоцінність іншого як підґрунтя інклюзії. Літературознавча рецепція феномену інакшості. Література як інструмент розвитку інклюзії.

Питання для актуалізації знань:

1. Дайте визначення інклюзії у вузькому та широкому розуміннях.
2. Що передбачає інклюзивне виховання?
3. Що таке інклюзивна культура?
4. Коли з'явився термін «інклюзивна література» в зарубіжному літературознавстві? Хто був його автором?
5. Коли з'явився термін «інклюзивна література» в українському літературознавчому середовищі? Хто дав його визначення і ввів у науковий обіг?
6. Які літературні твори називаємо інклюзивними?
7. Назвіть три напрямки інклюзивної літератури.
8. Хто є адресатом творів інклюзивного змісту?
9. Як розрізняється інклюзивна література за віком адресата?
10. Які стратегії аналізу інклюзивних художніх творів вам відомі?

Подискутуйте в групі:

2018 року в Україні офіційно з законодавства вилучено термін «інвалід» і впроваджено термін «особа з інвалідністю». Поряд із цим існує ціла низка рекомендацій щодо того, як правильно говорити про фізичний, психічний чи інтелектуальний стан людини, її національність, соціальний статус тощо. Наприклад, неприйнятними вважаються слова *каліка* (натомість – людина з інвалідністю), *візочник* або *прикутий до візка* (користувач візка), *сліпий* (незрячий, з порушенням зору), *глухий* (з порушенням слуху), *розумово відсталий* (з інтелектуальними порушеннями), *даун* (з синдромом Дауна), *психічнохворий* (з психічними порушеннями), *циган* (ром), *негр* (афроукраїнець) тощо.

Чим, на вашу думку, небезпечне навішування ярликів щодо фізичного, психічного чи інтелектуального станів людини? Чи здатна література спростувати усталене стереотипне сприйняття таких людей?

Обґрунтуйте своє ставлення до термінів «особливі потреби», «особливі освітні потреби», «особливі діти». Як ви їх розумієте? Чи всі їх варто вживати? Якщо ні – то від яких і чому варто відмовитися?

Завдання 1. Поєднати в пари характеристики традиційного та інклюзивного освітніх процесів:

1	Діти з особливими потребами навчаються виключно у закладах спеціальної освіти або вдома	А	Освітні потреби дитини є основою для планування освітнього процесу
2	Особливості освітніх потреб дітей в освітньому процесі не враховуються	Б	Успішність навчання розглядається на основі врахування прогресу в розвитку дитини
3	Усі учні мають опанувати уніфікований освітній план у визначені терміни	В	Використовуються адаптовані стратегії і методи оцінювання
4	Успішність кожного учня визначається в порівнянні з найкращими результатами в класі	Г	Для кожного учня розробляється індивідуальна програма розвитку чи індивідуальний навчальний план
5	Освітні цілі для всіх дітей однакові	Д	Діти з особливими освітніми потребами навчаються у звичайних закладах освіти й отримують психолого-педагогічну допомогу
6	Оцінювання проводиться за однаковим підходом для всіх	Е	Освітні цілі визначаються залежно від особливості освітніх потреб дитини

Завдання 2. Підготуйте повідомлення на тему рецепції феномену інакшості в українському фольклорі та / чи літературі. Повідомлення має містити стислий виклад основних положень наукових публікацій на певну тему. Обсяг повідомлення – до 5000 знаків.

Рекомендовна література (орієнтовна):

1. Берегова О. Образ Іншого у філософських, історико-літературних рефлексіях та крізь призму імагології. *Берегова О. Діалог культур: образ Іншого в музичному універсумі*. Київ : Інститут культурології НАМ України, 2020. С. 15–26.
2. Будний В. Розгадка часів Цирцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної імагології. *Слово і Час*. 2007. № 3. С. 52–63.
3. Голик Р. «Тоземльцы и иноплеменики»: «руський патріотизм», «образ світу» та етнічні стереотипи середньовічної Галичини й Волині. *Княжа доба: історія і культура*. 2011. Вип. 4. С. 100–118.

4. Гомон Д. Потракування циганської ментальності (повість О. Кобилянської «В неділю рано зілля копала...»). *Слово і Час*. 2000. № 1. С. 83–84.
5. Клименюк Н. Відношення до старості в різних культурних традиціях: історичний аспект. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер. : Педагогіка. 2010. Т. 123. Вип. 110. С. 53–58.
6. Кметь В. Демонізація іншого. *Кметь В. Архетип відьми в українській літературі XIX–XX століття* : дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2017. С. 178–186.
7. Кметь В. Інші категорії непростих у народній традиції (баба-повитуха, вдова, солдат, Баба-Яга). *Кметь В. Архетип відьми в українській літературі XIX–XX століття* : дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2017. С. 90–99.
8. Кралюк П. Турок – не козак. Образ тюркських народів в українській «козацькій літературі» ранньомодерної доби. *День*. 2015. 3–4 лип. (№ 115–116). С. 11.
9. Кривицька О. Дихотомія «свій» / «чужий» у контексті теорій кордонів та порубіжжя. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 2. С. 196–208.
10. Погорільська Н. Соціокультурні основи спеціальної психології. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2013. Вип. 24. С. 345–349.
11. П'ятаченко С. Іноетнічні образи та стереотипи їх сприйняття в українському фольклорі. *Матеріали до української етнології*. 2007. Вип. 6 (X). С. 235–241.
12. Сердюк І. Дитина як «інший». *Сердюк І. Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.* Київ : К.І.С., 2018. С. 341–387.
13. Семенова Д. «Чуже» та «Інше» в дослідженні націокультурної ідентичності в літературних творах: спроба концептуалізації термінологічного поля. *Tertium non datur: Проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі XIX–XXI ст.* : колективна монографія ; наук. ред. та упор. В. Моренець. Київ : НаУКМА, 2014. С. 80–97.

Завдання 3. Наведіть приклади творів фольклору та літератури, які використовують інвалідність як маркер лиходійства чи спокутування гріха? Чому, на вашу думку, такі уявлення можуть негативно вплинути на реальне життя людей з обмеженими можливостями?

Тема 2. ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ: КУЛЬТУРНИЙ І ЛІТЕРАТУРНИЙ ВИМІРИ

Основні питання теми. Літературні конкурси. Видавнича діяльність. Трансформація функцій бібліотек. Адаптація музейного, виставкового, фестивального просторів. Кіно для людей із проблемами зору та слуху. Тема інклюзії в зарубіжному та українському кінематографі. Інклюзивний театр та інклюзивні театральні продукти. Мультфільми про інклюзію.

Питання для актуалізації знань:

1. Які класифікаційні підходи до інклюзивної літератури вам відомі?
2. Назвіть літературний конкурс інклюзивних творів для дітей та юнацтва?
3. Який конкурс для дорослих авторів інклюзивних творів ви знаєте?
4. Як називається збірка творів переможців та фіналістів цього конкурсу?
5. Які українські видавництва друкують твори інклюзивного змісту?
6. Назвіть відомі вам твори інклюзивної тематики зарубіжних авторів.
7. Назвіть відомі вам твори інклюзивної тематики вітчизняних авторів.
8. Що таке інклюзивний театр?
9. Як називається запорізький інклюзивний театр?
10. Що таке інклюзивний театральний продукт?

Подискутуйте в групі:

Упродовж існування нашого суспільства усталилося кілька моделей інвалідності: від найдавнішої моральної моделі, котра розглядала інвалідність як наслідок гріха, покарання за те, що скоїла особа або хтось із її предків, до культурної моделі, котра виникла в 1990-ті роки і трактувала інвалідність як культурний феномен, прояв інакшості, що має забезпечувати позитивний імідж у суспільстві.

Ознайомтеся з особливостями медичної і соціальної моделей у ставленні до людини з інвалідністю³, наведеними нижче.

Медична модель	Соціальна модель
Що з вами не так?	Що не так із суспільством? Які соціальні, економічні, політичні та / або екологічні умови потрібно змінити, щоб полегшити повну реалізацію всіх прав людей з обмеженими можливостями?
Ваші труднощі в розумінні людей виникають, головним чином, через проблеми зі слухом?	Ваші труднощі в розумінні людей виникають, головним чином, в результаті їх нездатності спілкуватися з вами?
Ви переїхали сюди через вашу	Які недоліки у вашій оселі змусили вас

³ Інвалідність і стигматизація у зв'язку з інвалідністю. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/disability-and-disablism>

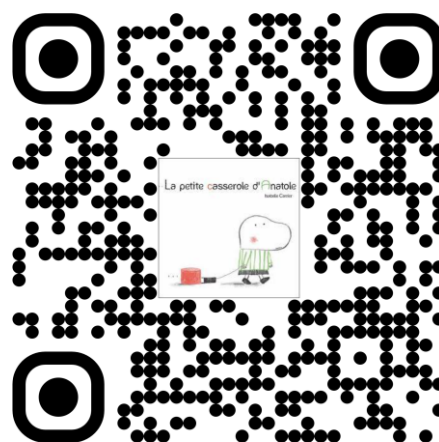
проблему зі здоров'ям?	переїхати сюди?
Чи заважає вам ваша проблема зі здоров'ям / інвалідністю виходити в люди так часто або настільки, наскільки ви хотіли б?	Чи транспортні або фінансові проблеми заважають вам виходити в люди, так часто або настільки, наскільки ви хотіли б?

Яка з них сприяє створенню негативного образу людини з інвалідністю в свідомості інших людей? Чи може медична модель сприяти появі упереджень щодо людей з інвалідністю? Які небезпеки може приховувати медична модель? Які переваги, на вашу думку, має соціальна модель? Які недоліки соціальної моделі ви могли б назвати? Котра з двох моделей здатна спонукати до створення «суспільства для всіх»? Яка модель, за вашими спостереженнями, переважає в нашій країні?

Завдання 1. Подивіться мультиплікаційний фільм «Каструлька Анатолія» режисера Еріка Моншо (Eric Montchaud), знятий 2014 року за книгою дитячої письменниці Ізабель Карье (Isabelle Carrier).

Метафорою чого є каструлька, з якою не розлучається хлопчик? Що відбулося з Анатолієм та його каструлькою завдяки зустрічі з дивовижною людиною? Чому навчає фільм?

Сформулюйте 10 запитань для обговорення мультфільма в дитячій аудиторії.

Завдання 2. Самостійно доберіть і перегляньте художній фільм, який порушує проблеми людей з інвалідністю, толерантного ставлення до представників дискримінованих груп, особистого різноманіття. За результатами перегляду напишіть відгук на фільм. Для успішного виконання завдання скористайтеся наступними порадами:

Мета написання відгуку полягає в викладенні своїх думок та почуттів, викликаних переглядом фільму; окресленні його переваг і недоліків; рекомендаціях для перегляду іншими глядачами.

План написання відгуку:

- **Назва фільму, рік виходу, режисер** (якщо фільм є екранізацією, то слід вказати автора і назву твору літератури). Тут також можна зазначити, чи був вам відомий цей режисер раніше, як саме, які асоціації виникають від назви фільму тощо.
- **Зміст фільму** передбачає відповідь на питання *про що цей фільм?* Які проблеми він порушує? Хто його головні герої? Наскільки оригінальним є трактування теми інклюзії? В яких епізодах фільму ця тема звучить

найвиразніше? На користь відгуку піде порівняння аналізованого твору з фактами, відомими з інших творів мистецтва або життєвого досвіду. При цьому варто пам'ятати, що детальним переказом сюжету не слід захоплюватися, ви маєте сформулювати головну ідею твору.

- **Чи сподобався фільм?** Чому саме? Якщо не сподобався, то також аргументуйте свою оцінку. Що здалося найцікавішим? Що, можливо б, ви на місці режисера змінили? Чи згодні ви з авторським тлумаченням проблеми інклюзії? Чи переконливою була гра акторів? Як їхня гра сприяла розкриттю інклюзивної теми твору? Чи вирішують герої фільму свої проблеми? Чи рекомендували б ви фільм до перегляду іншим глядачам? Кого саме він може зацікавити?

Пам'ятайте: відгук має легко читатися, тому не користуйтеся спеціалізованими дослідженнями, їх залучення тут недоречне, бо відгук – це не рецензія. Дбайте про послідовність та логічність викладу своїх думок. Ваш відгук має бути саме вашим і не містити компіляцій із різних джерел.

Тема 3. ІНКЛЮЗИВНА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Основні питання теми. Функції літератури як виду мистецтва. Поняття про дитячу літературу. Особливості дитячої літератури. Літературні твори в програмах розвитку дітей дошкільного віку. Виховний, пізнавальний, комунікативний потенціал інклюзивної літератури в розвитку дитини дошкільного віку за програмами «Я у світі», «Українське дошкілля» та ін. Інклюзивні сюжети народних і класичних літературних казок. Інклюзивна оптика сучасної дитячої літератури.

Питання для актуалізації знань:

1. Які функції літератури ви знаєте? Які з них можуть реалізуватися в творах інклюзивної літератури?
2. Які програми для дошкільного розвитку дітей відомі вам?
3. Які інклюзивні твори пропонують дітям ці програми?
4. Які компетентності забезпечують дитячі твори інклюзивного змісту?
5. Дайте визначення дитячої літератури. В чому полягають її особливості?
6. Наведіть вузьке і широке розуміння дитячої літератури.
7. Для яких вікових груп призначена дитяча література?
8. Поясніть різницю між поняттями «дитяча література», «література для дітей», «література про дітей»?
9. Наведіть приклади відомих вам народних і класичних літературних казок для дітей дошкільного віку.
10. Хто з сучасних авторів пише твори про інклюзію для дітей дошкільного віку? Наведіть приклади таких творів.

Подискутуйте в групі:

Крістабель Пінто – директорка всесвітньої некомерційної організації Room to Read, що співпрацює з місцевими громадами, партнерськими організаціями та урядами над підвищенням рівня грамотності та гендерної рівності в освіті, сформулювала чотири пропозиції щодо підготовки інклюзивних дитячих творів⁴:

1. Уникати поверховості: персонажі із дискримінованих спільнот мають відігравати значущі ролі, а не бути пасивними спостерігачами.
2. Не узагальнювати: етнічна, релігійна, гендерна та інші ідентичності перетинаються одна з одною, а це може призвести до багатьох рівнів відчуження. Тому важливо створювати складних персонажів, які відображають унікальний досвід на перехрещенні ідентичностей.
3. Прагнути до появи творів, написаних авторами дискримінованих спільнот про проблеми цих спільнот, демонструючи погляд з середини. Чим більше

⁴ Pinto C. How to make children's book collections more inclusive. URL: <https://www.globalpartnership.org/blog/how-make-childrens-book-collections-more-inclusive>

буде таких історій, тим менша ймовірність, що вони базуватимуться на шкідливих стереотипах і припущеннях. Коли ж твори пишуть ті, хто до цих спільнот не належить, це може призвести до неточних образів, акцентів, навіть якщо автори мають добрі наміри, і завдати шкоди маргіналізованим спільнотам.

4. Кидати виклик стереотипам: заохочувати до критичного осмислення усталених моделей, наприклад, жіночим персонажам надавати традиційно чоловічі ролі тощо.

Чи згодні ви з цими порадами? Чи вважаєте ви їх доречними / недоречними? Обґрунтуйте свою думку. Які поради щодо написання творів з інклюзивною оптикою ви б могли додати від себе?

Завдання 1. Прочитайте зазначені нижче твори. Установіть відповідності між їхніми назвами та змістом:

Назва твору		Зміст твору	
1	Українська народна казка «Кривенька качечка»	А	Вчить не насміхатися з тих, хто слабший
2	Українська народна казка «Івасик-Телесик»	Б	Вчить поважати старших людей
3	Г. Х. Андерсен «Гидке каченя»	В	Вчить прислухатися до думки інших, враховувати їхні інтереси і прохання
4	І. Франко «Лисичка і рак»	Г	Вчить не судити про будь-кого за зовнішністю
5	В. Сухомлинський «Мерехтлива Зірочка»	Д	Вчить не судити про будь-кого за фізичними можливостями
6	В. Сухомлинський «Іменинний обід»	Е	Вчить допомагати нужденним
7	Н. Наркевич «Легенда про святого Миколая»	Є	Вчить доброзичливо ставитися до людей незалежно від їхнього стану здоров'я, зовнішнього вигляду тощо

Завдання 2. Самостійно придумайте казку інклюзивного змісту з урахуванням вікових особливостей дошкільнят.

Тема 4. ТВОРИ ІНКЛЮЗИВНОГО ЗМІСТУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Основні питання теми. Художній твір як предмет вивчення в початковій школі. Твори про інклюзію в початковій школі («Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 1, 2 класах», «Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 3, 4 класах», «Українська мова та читання. 2 клас», «Українська мова та читання. 3 клас», «Літературне читання. 4 клас»). Інклюзивні твори, рекомендовані для позакласного читання в початковій школі. Інклюзивні сюжети народних і класичних літературних казок. Сучасна література про рівність людей незалежно від їх фізичних, фізіологічних або інших особливостей.

Питання для актуалізації знань:

1. Якими жанрами представлена дитяча література?
2. Які функції виконує дитяча література?
3. Досягненню яких ключових компетентностей нової української школи сприяє вивчення дитячої інклюзивної літератури?
4. Назвіть етапи роботи над художнім твором у початковій школі.
5. Які методи та прийоми аналізу художнього твору в початковій школі ви знаєте?
6. Які відомі вам міжнародні організації займаються пропагуванням інклюзивної літератури, зокрема, для дітей?
7. Назвіть вітчизняні організації, проєкти, які виконують подібні функції?
8. Наведіть приклади відомих вам народних і класичних літературних казок для дітей шкільного віку?
9. Хто з сучасних авторів пише твори інклюзивного змісту для дітей шкільного віку? Наведіть приклади таких творів.
10. Чи існують, на вашу думку, дражливі, татуйовані теми, які не варто порушувати в дитячій інклюзивній літературі?

Подискутуйте у групі:

Після 1998 року, коли Шерон Ендрюс запровадила термин «інклюзивна література»⁵, інтерес в західноєвропейській гуманітаристиці до інклюзивної літератури не знижується. Одним із результатів досліджень у цій царині стало визначення ознак інклюзивних творів, розроблених Джоан Бласкою⁶ і підтриманих іншими вченими. Твір інклюзивної літератури, як наголошувала дослідниця, має відповідати таким десяти критеріям:

1. Сприяє співпереживанню, а не жалю.
2. Зображує прийняття, а не глузування.
3. Наголошує на успіху, а не на невдачі або на успіху поряд із невдачею.

⁵ Andrews S. Using inclusion literature to promote positive attitudes toward disabilities. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*. 1998. № 41(6). С. 420–426.

⁶ Blaska J. Children's literature that includes characters with disabilities or illnesses. URL: <https://dsq-sds.org/article/view/854/1029>. DOI: 10.18061/dsq.v24i1.

4. Пропагує позитивні образи людей з обмеженими можливостями чи хворобами.
5. Допмагає дітям отримати точне розуміння інвалідності чи хвороби.
6. Демонструє повагу до людей з обмеженими можливостями або хворими.
7. Сприяє ставленню до таких осіб, як до «одного з нас», а не до «одного з них».
8. Використовує мову, яка наголошує спочатку на людині, а потім на філософії інвалідності.
9. Описує інвалідність або людину з обмеженими можливостями чи хворобою як реалістичну (тобто, не недолюдина чи надлюдина).
10. Ілюструє персонажів у реалістичній манері.

Чи поділяєте ви ці рекомендації? Чому, на вашу думку, важливим є їх дотримання у творах інклюзивної літератури? Чи можуть твори літератури, які не слідують таким рекомендаціям, формувати хибні уявлення читачів про проблеми людей з інвалідністю? В яких випадках це можливо? Чи зустрічалися вам твори літератури, кінематографу, які б невиправдано романтизували, спрощували тему інвалідності чи навпаки справляли її потрактуванням почуття безвиході? Що це за твори? Назвіть їх недоліки, з вашої точки зору, в розкритті теми інвалідності.

Завдання 1.

А) Прочитайте твір Ірини Мориквас «Магда і вітер». Хто така Магда? Які почуття викликає головна героїня твору? Як у творі представлено тему інклюзії? Чи сподобався вам твір? Чи радили б ви його для прочитання дітям?

Б) Дайте відповіді на запитання української письменниці, перекладачки, журналістки, члена журі конкурсу «Книга року ВВС» Світлани Пиркало, які виникли в неї після прочитання твору⁷:

1. Якщо Магду справді забрав вітер, то куди?
2. Чи справді вона полетіла подорожувати, чи це метафора, а насправді сталося щось трагічне?
3. Якщо вона полетіла подорожувати, то чого вона там навчилася?
4. Чи знайде вона тепер друзів, чи буде їй надалі ховатися від осудливих поглядів у парку?
5. Чи спіткає якась справедливість тих людей, хто її засуджує за те, що вона у візку?
6. Чого ця книга вчить тих із нас, хто не є на візку?

В) Про що свідчать ці запитання? Чи змінилася ваша думка про твір? Чи радили б ви його для прочитання дітям тепер?

Г) Внесіть зміни або допишіть власне продовження до твору, враховуючи висловлену в обговоренні критику.

⁷ Пиркало С. Куди забрав Магду вітер? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-41972107>

Завдання 2. Прочитайте книгу Елеонори Форнасарі «Здолай булінг із героями казок», у якій на прикладі 14 казкових персонажів розповідається про різні типи булерів, котрі можуть траплятися в житті, та даються настанови, як уникнути цькування. Серед булерів – вовк із «Трьох поросят», брати і сестри гидкого каченяти, лисиця і кіт із «Піноккіо», чаклунка із «Рапунцель» та інші казкові персонажі.

Зверніть увагу на структурування матеріалу в кожному з розділів: а) авторка коротко викладає зміст того чи того твору; б) визначає тип булера чи булерів у ньому залежно від поведінки (ображає слабших, насміхається з інакшості, залякує, діє як вдаваний друг тощо); в) пояснює, чому саме такі дії є цькуванням; г) дає поради, як уникнути переслідувань булерів.

Оберіть одну з українських народних або літературних казок і опрацюйте її сюжет за зразком книги Е. Форнасарі «Здолай булінг із героями казок».

Завдання 3. Прочитайте книгу Оксани Лушевської «Опікуни для жирафа». Запропонуйте систему запитань та вправ для керованого обговорення твору, яке передбачає такі кроки:

1. Обговорення змісту оповідання: хто, що, коли, де, чому.
2. Обговорення дітей з обмеженими можливостями.
3. Пов'язування історії з досвідом учнів.
4. Висвітлення подібності між персонажем з вадами і читачами.
5. Обговорення будь-яких засобів, обладнання чи допоміжних технологій, які згадуються в творі.
6. Обговорення вражень читачів про героїв з обмеженими можливостями.

Завдання 4. Узагальніть відомі вам факти студіювання інклюзивної літератури в зарубіжному та вітчизняному літературознавстві та її використання в освітньому процесі. Позначте інформацію на часовій шкалі, використовуючи ресурси Canva, Timetoast, Timeline.JS, Time.Graphics, Sutori чи інші.

Тема 5. ПІДЛІТКОВА ЛІТЕРАТУРА НА ІНКЛЮЗИВНУ ТЕМАТИКУ

Основні питання теми. Особливості підліткової літератури: адресат, головний герой, тематика, жанрова специфіка, ключові ознаки. Тема особливого героя в підлітковій літературі. Боротьба з хворобою у творах для підлітків. Боротьба з фобіями і страхами. Соціалізація і самотність, толерантність та інтолерантність в інклюзивній літературі для підліткового читання. Інклюзивна оптика фантастичної літератури.

Питання для актуалізації знань:

1. Які вікові межі творів для підліткової літератури?
2. Назвіть ключові особливості творів для підліткового читання.
3. Окресліть тематичний спектр творів для підліткового читання.
4. В яких жанрах найчастіше пишуться твори для підлітків?
5. Якими є найхарактерніші риси головного героя сучасної підліткової літератури?
6. Назвіть відомих вам зарубіжних авторів інклюзивної літератури для підлітків.
7. Назвіть вітчизняних письменників та їх твори інклюзивного змісту для підліткової аудиторії.
8. Хто з дослідників займається проблемами дитячої та підліткової інклюзивної літератури?
9. Наведіть приклади долаання стереотипів щодо людей з інвалідністю чи особистого різноманіття в творах для підлітків.
10. Чи існують, на вашу думку, дражливі, татуйовані теми, які не варто порушувати в дитячій інклюзивній літературі?

Подискутуйте у групі:

Маріанна Кіяновська, сучасна українська письменниця, перекладачка, літературознавиця, розмірковуючи про особливості розвитку дитячого і підліткового сегменту вітчизняної літератури, 2011 року наголошувала на таких його особливостях: ⁸

- «Хочемо ми того, чи не хочемо, але література для дітей є, була і буде простором конструювання життєвих ситуацій. При цьому в Україні, говорячи про дитячу літературу, воліють уникати цілої низки тем. А відтак поняття “дитяча література” мислиться як абсолютно несумісне з поняттями “суспільство споживання”, “гендерне самовизначення”, “глобалізація”, “етнічне і расове протистояння”, “сприйняття поп-культури”, “соціалізація особистості”, “глибока психологічна травма”, “страх смерті” тощо. ... Це дуже звужує наше розуміння того, чим є література для дітей у рамках сучасної цивілізації».

⁸ Кіяновська М. Дитяча література в Україні: деякі особливості конструювання життєвих ситуацій. URL: <https://chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/82>

- «Здається, що саме українська дитина живе у настільки доброму, сприятливому для неї світі, що взагалі не мусить замислюватися над складними, болісними – “дорослими” – речами. Як наслідок, українська дитяча література значною мірою ізольована від багатьох конкретних соціальних і побутових досвідів, з якими пересічна дитина постійно або принаймні доволі часто стикається у своєму повсякденному житті; це можуть бути ревності до братика або сестрички, неповна сім’я, ситуація хлопчика чи дівчинки з малозабезпеченої сім’ї серед багатих однолітків, соціальна байдужість – або такі цілком новопосталі проблеми, як інтернет-залежність, “комп’ютероманія”, батьки-заробітчани. До слова, сто років тому серед найбільш проговорених дитячою літературою тем були доля дитини-сироти і рання смерть дитини від туберкульозу – вочевидь, зовсім не випадково».
- «Без сумніву, книжка повинна готувати дитину до життя у світі дорослих. Оптимально, мабуть, – маневрувати між реальними запитами дітей і уявленнями їхніх батьків стосовно того, якими ці запити мають бути. ... В якомусь сенсі українська дитяча література за критерієм відірваності від реальності нагадує мені індійське кіно. У книжках для дітей, написаних сучасними українськими авторами, зазвичай нема смерті – і навіть старіння, і навіть дорослішання. Та й серед перекладених українською дитячих книжок, де порушуються такі теми, – не густо. Гаррі Поттер – виняток, що підтверджує правило. Зазвичай світ у наших книжках для дітей – це світ без дорослих, острів Небуляндія. Діти виростають, по суті, мало уявляючи собі, як жити, коли закінчиться дитинство».
- «Одна із важливих функцій дитячої літератури (звісно, окрім естетичної) – навчально-виховна. Але мені здається, що протягом останніх 20 років у цій царині поступово сформувалися цікаві подвійні стандарти. Я маю на увазі, зокрема, те, що вже нині найважливішим вважається задоволення від читання. Тобто за основу для мотивації (“чому я буду читати цю книжку”) береться не навчання, не виховання, не пізнання – і навіть не обов’язок, не престиж, а насамперед звичайнісінька приємність, яка нікого ні до чого жодним чином не зобов’язує. Суспільна настанова стосовно того, навіщо дитині читати, не передбачає ніякої соціальної відповідальності. Іншими словами, ніхто нікому нічого не винен».

Чому, на вашу думку, для дитячої і підліткової літератури важливим є зв’язок із реальним життям, порушення складних, подекуди болісних або табуйованих тем, присутність дорослих і літніх персонажів тощо? Як ви вважаєте, чи повинні твори для дітей та підлітків навчати і виховувати? Чи змінилася ситуація, яку окреслювала М. Кіяновська, зараз? Якщо так, наведіть приклади тематичних аспектів та конкретних творів, які свідчать про це. Чи відомі вам випадки некоректного трактування інклюзивної тематики у творах для дитячого чи підліткового читання?

Завдання 1. Прочитайте на вибір один із творів: «140 децибелів тиші» Андрія Бачинського, «Марта з вулиці святого Миколая» Дзвінки Матіяш, «Метелики у крижаних панцирах» Оксани Радущинської. Запропонуйте до нього систему запитань та вправ для керованого обговорення твору, яке передбачає такі кроки:

1. Обговорення змісту оповідання: хто, що, коли, де, чому.
2. Обговорення дітей з обмеженими можливостями.
3. Пов'язування історії з досвідом учнів.
4. Висвітлення подібності між персонажем з вадами і читачами.
5. Обговорення будь-яких засобів, обладнання чи допоміжних технологій, які згадуються в творі.
6. Обговорення вражень читачів про героїв з обмеженими можливостями.

Завдання 2. Дайте характеристику головного героя / головної героїні одного із творів («140 децибелів тиші» А. Бачинського, «Марта з вулиці святого Миколая» Д. Матіяш, «Метелики у крижаних панцирах» О. Радущинської) за допомогою SWOT-аналізу.

SWOT:

S – strengths – сильні сторони;

W – weaknesses – слабкості;

O – opportunities – можливості;

T – threats – загрози.

	Сприяють досягненню цілей	Шкодять досягненню цілей
Внутрішні якості героя	S Сильні сторони	W Слабкості
Зовнішній вплив	O Можливості	T Загрози

Завдання 3. Прочитайте повість Оксани Сайко «До сивих гір». Створіть інтелект-карту до твору, користуючись порадами:

- визначте основну тему або проблему, яка буде центральним елементом карти;
- від центру виведіть кілька гілок, підписаних ключовими словами (*авторка, проблематика твору, сюжет, головна героїня, другорядні персонажі* тощо);
- кожен з них розгалужуйте за рахунок гілок другого, третього чи наступних рівнів (*головна героїня: зовнішність, характер, вчинки; зовнішність – блакитні очі, довге волосся, обличчя з ластовинням, носить окуляри* тощо);
- диференціюйте кольори, товщину гілок, розмір літер, щоб акцентувати увагу на важливішому, структурувати інформацію, виділяти інформаційні блоки;
- використовуйте малюнки, символічні зображення, графічні елементи;
- будуйте карту по вертикалі, а не по горизонталі, так вона краще сприйматиметься мозком.

Тема 6. ІНКЛЮЗИВНА ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДОРΟΣЛИХ. ДОКУМЕНТАЛІСТИКА

Основні питання теми. Тема «особливого» героя в художніх творах для дорослого читання. Твори нон-фікшн (Ліззі Веласкес: жертва кібербулінгу та мотиваційна спікерка. Секрети подолання труднощів від Ніка Вуйчича. Шайло Гарріс про історію ветерана бойових дій. Залія Кавагате: 15 років боротьби у світі зрячих людей. Софі Лютц: досвід особливого батьківства. Іван Маслюк: власна правда про світ інвалідності. 11 історій про людей з ранами – видимими і невидимими – від Анастасії Федченко).

Питання для актуалізації знань:

1. Хто є адресатом інклюзивної літератури для дорослих читачів?
2. Назвіть авторів і твори нон-фікшн, які б могли сприяти подоланню екзистенційної кризи батьками чи близькими людьми дитини з інвалідністю?
3. Назвіть авторів і твори нон-фікшн, які б ви порадили самим людям з інвалідністю для подолання екзистенційної кризи?
4. Які твори нон-фікшн за своїм змістом були б доречними для проговорювання проблем інакшості в не завжди толерантному до них суспільстві?
5. Назвіть художні твори, в яких порушено тему «особливого» героя?
6. Які важливі аспекти у процесі формуванні позитивного сприйняття осіб із інвалідністю та особистої різноманітності постають перед інклюзивною літературою в умовах російсько-української війни?

Подискутуйте у групі:

1. Катерина Кольченко, фахівчиня з проблем організації інтегрованого освітнянського середовища, зазначала: «Мої друзі не є одностайними у питанні, чи потрібно розкривати проблеми інвалідності у творах сучасної літератури. Але я вважаю, що це просто необхідно, щоб розбудити суспільство, щоб люди зрозуміли: герої літературних творів з інвалідністю – такі ж люди, як і вони, читачі, – зі своїми перемогами і поразками, з талантами, чеснотами і недоліками. Інколи вони сильні та відчайдушні, інколи – слабкі і зневірені. Вони живуть поруч з нами, потребують уваги і тактовності, піклування і поваги»⁹.

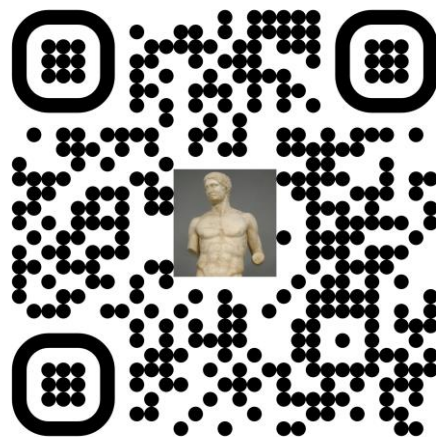
Яка ваша думка з приводу суспільної «видимості» осіб із інвалідністю? Чи відомі вам мистецькі проекти, які привертають увагу до становища людей з інвалідністю у суспільстві?

⁹ Патра С. Образи людей з інвалідністю в художній літературі (до Міжнародного дня інвалідів). URL: <http://ukrainka.org.ua/node/4992>

Ознайомтеся з фотопроектом Марти Сирко «Скульптурні», що присвячений «неінстаграмній» тілесності захисників і захисниць України.

Як ви розумієте його назву? У чому сенс таких проєктів, як «Скульптурні»? Які нові виклики темі інклюзії принесла російсько-українська війна?

Чи згодні ви зі словами авторки про те, що інклюзивність має стати для нас буденністю, а неінклюзивність мислення треба виправляти¹⁰?

2. «Інклюзія в культурі – це не тільки про переклад жестовою мовою творчих продуктів. Це й про те, що митці й мисткині з інвалідністю є творцями та творчинями культурного продукту. Зокрема, незрячі особи можуть проводити екскурсії в музеях, люди з синдромом Дауна та розладами спектра аутизму – розвивати напрямок «артбрют» в художньому мистецтві, люди з порушенням слуху – бути акторами. Все, що я перерахувала, вже втілюється в Україні», – вважає експертка з питань інклюзивності та безбар'єрності Ніна Мацюк¹¹.

Чи знайомі ви з діяльністю таких авторів? Чи знаєте ви випадки залучення осіб з інвалідністю або особливостями розвитку до творчих проєктів? Чому є важливою присутність митців з інвалідністю в культурному просторі?

Завдання 1. Складіть біо-бібліографічний довідник про авторів інклюзивних творів, зокрема, котрі самі є особами з обмеженими можливостями або належать до маргіналізованих чи дискримінованих груп.

Структура:

1. Коротка біографічна довідка про письменника.
2. Бібліографічний опис твору / творів автора, де представлено тему інклюзії.
3. Коротка анотація до твору.

Завдання може бути виконане за допомогою доступних здобувачам освіти ресурсів для створення презентацій (Canva, Prezi, Keynote, Google Slides, Moovly, Vyond чи ін.). Додатково оцінюється грамотність викладу, використання ілюстративного матеріалу (портрет, фото з різних етапів життя, обкладинки книг тощо), інформативна збалансованість різних частин довідника.

¹⁰ Богдан Л. Марта Сирко, фотографка: інклюзивність має стати для нас буденністю. URL: <https://longread.povaha.org.ua/marta-syrko-fotografka-inklyuzyvnyist-maye-staty-dlya-nas-budennistyuu/>

¹¹ Під час форуму «Креативна Україна» обговорили доступність у сфері культури. URL: <https://mcip.gov.ua/news/pid-chas-forumu-kreatyvna-ukrayina-obgovoryly-dostupnist-u-sferi-kultury/>

Зразок виконання:

Оксана Сайко – сучасна українська письменниця. Повісті та оповідання авторки виходили друком у виданнях «Літературний Тернопіль», «Літературний Львів», «Дзвін», «Дніпро», «Літературна Україна» тощо. Першою книгою, що побачила світ у Видавництві Старого Лева 2012 року, стала збірка оповідань «Новенька та інші історії». Вона потрапила до фіналу конкурсу «Книга року ВВС» у номінації «Дитяча книга року». Одне із оповідань цієї збірки увійшло до аудіокниги для незрячих дітей (проект «Відчути книгу» фонду Дениса Силантьєва), яку озвучили відомі українські актори. В доробку О. Сайко – низка творів, у яких порушується тема інакшості, стигматизації людини в суспільстві, зокрема, «До сивих гір» (2015), «Птахи завжди повертаються» (2017), «Волоцюги» (2017), «Нетутешній» (2018) та інші. Була дипломанткою літературного конкурсу «Гранослов-2006», переможницею конкурсу на кращу повість від журналу «Дніпро» 2009 року (повість «Волоцюги»). Живе і працює у Львові.

Сайко О. Птахи завжди повертаються. Київ : Академія, 2017. 128 с.

Головною героїнею книги «Птахи завжди повертаються» є дівчина-підліток Олена, яка опиняється в лікарні для божевільних. Психічні розлади дитини зумовлені родинними обставинами: смерть батька і поява вітчима-пияка перетворюють життя Олени та її матері на випробування. У повісті порушується проблема іншування й самотності людини в суспільстві. Головна героїня відчувала себе непотрібною не лише в родині, де мати була зайнята власним життям, але й у школі, де за нею закріпили тавро невдахи, поганой учениці. Комплекс неповноцінності підсилювало низьке соціальне становище родини, в якій мати була прибиральницею, а вітчим – робітником. Складність порушеної авторкою проблеми відчуженості зумовлює відсутність хепі-енду в творі: повернувшись з лікарні, дівчинка не може знайти своє місце в житті через соціальну стигматизацію.

Завдання 2. Прочитайте твір Марії Матіос «Солодка Даруся». Напишіть есе «Тема репресованої особистості в романі “Солодка Даруся” М. Матіос». Обсяг есе – 2–3 сторінки тексту (шрифт Times New Roman – 14 пунктів, міжрядковий інтервал – полуторний).

Завдання 3. Прочитайте книгу Анастасії Федченко «Вони перемогли: 11 історій про людей з ранами – видимими і невидимими». Які проблеми, пов’язані зі становленням інклюзивної культури в українському суспільстві, актуалізується в ній?

РОЗДІЛ II

ТЕСТОВІ ЗАПИТАННЯ

1. «Процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціальному житті, побудова комфортного сучасного суспільства з рівними можливостями для усіх громадян, незалежно від їхніх фізичних, психологічних та інших особливостей» – це:

- А) інклюзивна освіта
- Б) інклюзія
- В) інтеграція
- Г) сегрегація
- Д) ексклюзія

2. Оберіть одну відповідь, яка не стосується інклюзивного освітнього процесу:

- А) Освітні цілі для всіх дітей однакові
- Б) Для кожного учня розробляється індивідуальна програма розвитку чи індивідуальний навчальний план
- В) Використовуються адаптовані стратегії і методи оцінювання
- Г) Освітні потреби дитини є основою для планування освітнього процесу
- Д) Успішність навчання розглядається на основі врахування прогресу в розвитку дитини

3. Оберіть одну відповідь, яка стосується інклюзивного освітнього процесу:

- А) Освітні цілі для всіх дітей однакові
- Б) Усі учні мають опанувати уніфікований освітній план у визначені терміни
- В) Успішність кожного учня визначається порівнюючи з найкращими результатами в класі
- Г) Оцінювання проводиться за однаковим підходом для всіх
- Д) Діти з особливими освітніми потребами навчаються у звичайних закладах освіти й отримують психолого-педагогічну допомогу

4. Яка категорія осіб з-поміж названих належить за класифікацією ЮНЕСКО до відчужених вразливих груп, що підпадають під інклюзію в її широкому розумінні?

- А) діти з бідного середовища
- Б) діти, які працюють в домашньому господарстві
- В) мовні меншини
- Г) діти з обмеженими можливостями
- Д) усі категорії належать до інклюзивних

5. «Ціннісна система, що забезпечує виникнення у суспільстві атмосфери доброзичливості, безпеки та прийняття, яка б стимулювала людей до співпраці і

взаємодопомоги, сприяє створенню єдиної системи цінностей, що приймається і поділяється усіма» – це:

- А) інклюзивна освіта
- Б) інклюзивне виховання
- В) інклюзивна культура
- Г) міжкультурна комунікація
- Д) інтеграція

6. Вкажіть на властиві інклюзивній літературі напрямки:

- А) література, яка розповідає про осіб з інвалідністю
- Б) література, яка спрямована на сприйняття особистої різноманітності
- В) література для дітей з особливими освітніми потребами
- Г) усі три варіанти властиві
- Д) перший і третій варіанти

7. Обґрунтування й публічне використання терміну «інклюзивна література» в Україні розпочалося:

- А) 2014 року
- Б) 2015 року
- В) 2016 року
- Г) 2019 року
- Д) 2020 року

8. Для яких категорій існує інклюзивна література відповідно до класифікації за віковими особливостями читача?

- А) для найменших читачів
- Б) для дітей і підлітків
- В) для дорослих
- Г) для трьох названих
- Д) тільки для дітей та підлітків

9. Хто може бути адресатом інклюзивного твору:

- А) діти з інвалідністю
- Б) діти з інвалідністю та їх батьки
- В) усі учасники освітнього процесу – діти, батьки, учителі, адміністрація закладів
- Г) батьки, учителі, адміністрація закладів
- Д) будь який член суспільства

10. На чому має акцентувати увагу інклюзивний твір?

- А) на інвалідності героя
- Б) на особистості героя з інвалідністю
- В) на персонажах без інвалідності

- Г) на покращенні стану здоров'я героя
- Д) на погіршенні стану здоров'я героя

11. Дискримінація людини на підставі її інвалідності називається:

- А) етнофобія
- Б) сексизм
- В) ейджизм
- Г) гандикапізм
- Д) расизм

12. До якого типу ксенофобії належить гандикапізм:

- А) соціальна
- Б) расова
- В) етнічна
- Г) релігійна
- Д) територіальна

13. Оберіть відповідь, яка демонструє ознаки мови ворожнечі:

- А) людина з інвалідністю
- Б) людина з порушенням стану здоров'я
- В) незряча людина
- Г) людина з порушенням слуху
- Д) неповносправна людина

14. Оберіть відповідь, яка допустима для називання осіб з інвалідністю:

- А) візочник
- Б) розумово відсталий
- В) діабетик
- Г) карлик
- Д) особа з розумовими порушеннями

15. Чи є серед функцій така, що не властива інклюзивній літературі?

- А) подолання екзистенційної кризи батьками дитини з інвалідністю
- Б) подолання екзистенційної кризи близькими дитини з інвалідністю
- В) подолання екзистенційної кризи самими людьми з інвалідністю
- Г) формування толерантного ставлення до осіб з інвалідністю в суспільстві
- Д) усі функції властиві інклюзивній літературі

16. Піраміда героя, ментальна карта, каліграма – це

- А) принципи створення інклюзивної літератури
- Б) стратегії аналізу інклюзивних творів
- В) види інклюзивних творів згідно вікової класифікації
- Г) жанри інклюзивних творів

Д) твори для дітей з особливими освітніми потребами

17. Зображення процесу мислення за допомогою схем, діаграм властиве для:

- А) піраміди персонажа
- Б) інтелект-карти
- В) каліграми
- Г) swot-аналізу
- Д) ромашки Блума

18. Перший рядок – ім'я героя; другий – два слова, що описують героя; третій – три слова, що описують місце події і т. ін. – для якої літературознавчої стратегії властивий цей алгоритм?

- А) піраміда персонажа
- Б) ментальна карта
- В) каліграма
- Г) swot-аналіз
- Д) ромашка Блума

19. Запис твору або його уривка у вигляді графічного зображення, малюнка передбачає:

- А) піраміда персонажа
- Б) ментальна карта
- В) каліграма
- Г) swot-аналіз
- Д) ромашка Блума

20. Аналіз персонажа твору на підставі розгляду його сильних та слабких сторін, а також можливостей характеризує:

- А) ромашка Блума
- Б) майндмепінг
- В) swot-аналіз
- Г) лепбук
- Д) скрапбук

21. Назвіть літературний конкурс про інклюзію для дітей і підлітків:

- А) «Коронація слова»
- Б) «Тerra інклюзія»
- В) конкурс імені Дмитра Ружевича
- Г) «Інклюзивне оповідання»
- Д) «Інклюзивна література»

22. Назва збірки, в якій публікуються твори переможців номінації «Інклюзивне оповідання» Міжнародного літературного конкурсу «Коронація слова»

- А) «Parasole»
- Б) «Терра інклюзія»
- В) «Інклюзивне оповідання»
- Г) «Коронація слова»
- Д) «Тридцять перший меридіан»

23. Як називається видавництво, що спеціалізується виключно на інклюзивній літературі?

- А) «Інклюзивна література»
- Б) «Видавничий центр «12»
- В) «Ранок»
- Г) «Ліхтар»
- Д) «Ліра»

24. Назва дитячого інклюзивного театального проекту, реалізованого в Запоріжжі:

- А) «Разом за синім птахом»
- Б) «Кривенька качечка»
- В) «Маленький Мук»
- Г) «Непохитний олов'яний солдатик»
- Д) «Здолай булінг із героями казок»

25. Як називається запорізький інклюзивний театр?

- А) «Рівні можливості»
- Б) «Почуй світ»
- В) «Краще разом»
- Г) «Незабудки»
- Д) «Інклюзіон»

РОЗДІЛ III

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

Завдання полягає в написанні казки чи оповідання інклюзивного змісту та створенні розробки заняття за ним або проведенні аналізу твору на інклюзивну тематику (твір обирається студентами самостійно). Тема індивідуального дослідницького завдання обирається впродовж перших двох тижнів семестру з переліку запропонованих тем.

Захист індивідуального дослідницького проекту здійснюється на заліковому тижні. Публічний захист є обов'язковою вимогою для зарахування результатів за цим видом роботи. Критерії оцінювання включають змістовність, оригінальність та самостійність, творче оформлення.

Написана казка, оповідання та створена розробка заняття за їх змістом чи аналіз твору технічно оформляється згідно вимог до студентської наукової роботи.

Зразки творів на інклюзивну тематику:

ПРО БАТЬКА І ВІРНОГО СИНА

японська народна казка

Давно колись жив собі син, дуже вірний своєму батькові. Та з діда-прадіда був у тій стороні звичай відносити в гори й залишати там батька або матір, коли їм сповниться шістдесят років. За недотримання того звичаю місцевий вельможа жорстоко карав.

І от настав час і цьому синові нести батька в гори, бо сповнилося йому шістдесят.

– Тату, простіть мене! – благав крізь сльози син, вирушаючи в дорогу з батьком на спині.

Довелося йти крізь темний ліс і бамбукові зарості.

Син помітив, що батько раз у раз ламає гілки з дерев, і захвилювався:

– Тату, навіщо ви це робите?

– Щоб ти дорогу назад знайшов і щасливо повернувся додому.

«Який жорстокий звичай! Як же мені покинути такого доброго батька?» – подумав син і знову заплакав.

– Не плач, сину, не плач! Мені теж довелося віднести твого діда у гори. Не докоряй собі, ти ні в чому не винен. Це вельможа підтримує такий поганий звичай.

Син засмутився іще більше, а потім сказав:

– А чому це я повинен лишати вас, тату, в горах? Я нізащо цього не зроблю, навіть якщо мене чекає найстрашніша кара.

Як сказав, так і зробив: повернувся додому разом із батьком. А щоб люди не знали, заховав його у погребі за хатою і потай носив йому їсти.

Одного разу вельможа звелів своїм підлеглим сплести з попелу мотузку. Та хоч як люди сушили собі тим голови, нічого не могли придумати. Добрий син теж не знав, що робити, і звернувся за порадою до батька.

– Це ж так просто! – відповів той.– Спочатку треба сплести мотузку, а потім покласти на дошку і спалити.

Син вчинив так, як сказав батько, і приніс вельможі мотузку з попелу.

– О, чудово придумано! – похвалив вельможа.

Іншого разу вельможа передав хлопцеві гладко обстругану палицю і звелів визначити, з якого боку був корінь.

Хлопець думав-гадав, у розумних людей розпитував, та все марно. Тоді звернувся за порадою до батька.

– Це ж так просто! – відповів батько.– Кинь палицю у воду, і гам, де вона зануриться глибше, буде корінь.

Син поспішив до вельможі, а той питає його:

– Ну як, здогадався?

– Здогадався. Треба кинути палицю у воду, і там, де вона зануриться глибше, буде корінь.

– Правильно. Ти розумний хлопець. Наостанок дам тобі ще одне завдання,– сказав вельможа і велів зробити барабан, який гудів би сам по собі.

«Ох і важке завдання!» – подумав хлопець і подався до батька.

– Це ж так просто! – відповів батько. – Принеси з лісу бджолиний рій і купи у кушніра дві шкури.

Син зробив так, як звелів батько: приніс з лісу бджолиний рій і купив у кушніра дві шкури. Батько зшив барабан і впустив усередину бджіл. Від легенького дотику пальцями бджоли починали гудіти, а разом з ними й барабан.

Зраділий хлопець поніс барабан вельможі.

– Вельможний пане, я зробив барабан, що гуде сам по собі.

– Ану покажи!

Вельможа взяв у руки цей інструмент – бджоли загули, а разом з ними і барабан.

– Чудово придумано! – похвалив вельможа. – А тепер проси будь-яку винагороду. Тільки спочатку скажи, як ти додумався розв'язати такі складні завдання.

– Мене навчив цього старий батько, що переховується у погребі,– щиро признався хлопець.

– Невже старі люди такі розумні? – здивувався вельможа. – Коли так, то віднині я не вимагатиму, щоб їх відносили помирати в гори.

Кажуть, що той син повернувся додому із щедрими подарунками.

У ПРИГОДІ Олена Пчілка

Пішов раз лев на лови й зустрів мишку. Хотів її з'їсти, вже й лапою надушив. А мишка й каже йому:

– Ой, леве, могутній владарю! Не їж мене, змилуйся наді мною, бідною мишкою! Я тобі за все те в пригоді стану!

Засміявся лев:

– Ти мені в пригоді станеш? Якась нещасна мишка – мені, цареві над звірями, в пригоді можеш стати?! В якій же це пригоді?!

– А хто може тебе знати, – каже мишка, – тільки благаю я тебе – зглянься наді мною!..

Зглянувся лев, пустив мишку. Подякувала вона й побігла швиденько до своєї нірки.

Коли це, за яким часом, попався лев у тенета. Б'ється, сердешний, борсається в тенетах, нічого не зробить – ще гірше заплутався в сітку. Аж де не взялась мишка, – одну петельку перегризла, другу... Як заходилась, то таку дірку в тенетах зробила, що й лев виліз! Тоді мишка й каже левові:

– А що, бачиш, і я, маленька мишка, тобі в пригоді стала!

– Бачу, – каже лев, – віддячила ти мені і навчила мене!.. Спасибі тобі.

ЛИСИЧКА І РАК Іван Франко

Зустрілася Лисичка з Раком. Стала й дивиться, як він помаленьку лізе. А далі давай над ним насміхатися:

– Ну, та й швидкий же ти, нема що й казати! Справжній неборак! А скажи мені, Раче-небораче, чи то правда, що тебе раз по дріжджі послали, а ти аж через рік з дріжджами прийшов та й ті посеред хати розілляв?

– Може, коли й правда була, – каже Рак, – а тепер дуже на брехню схоже.

– Овва! Значить, ти тепер прудкіший став?

– Прудкіший чи не прудкіший, а тобі глузувати не дозволю. Коли хочеш знати, який я прудкий, то давай побиймося об заклад, що я швидше від тебе до того пенька добіжу.

– Що? що? що? – здивувалася Лисичка. – Ти хотів би зі мною наввипередки бігати?

– Не тільки побіжу, а хоч ти на один скок спереду ставай, то я швидше тебе на місці буду, – мовить Рак.

Побилися вони об заклад. Стала Лисичка на один скок поперед Рака, а Рак учепився їй кліщами за хвіст. Рушила Лисичка, біжить щодуху, аж курява здійсмається.

Добігла до пенька та й кличе:

– А де ти, Раче? Нічого не чути.

- Ну, Раче, де ти там? – ще раз кличе Лисичка та й обернулась хвостом до пенька.
 – Та ось де я! Давно вже жду тебе, аж трохи за пеньок забіг.

ІМЕНИННИЙ ОБІД Василь Сухомлинський

У Ніни велика сім'я: мати, батько, два брати, дві сестри й бабуся. Ніна найменша: їй восьмий рік. Бабуся – найстарша: їй вісімдесят два роки. У бабусі тремтять руки. Несе ложку бабуся – ложка дрижить, крапельки падають на стіл.

Скоро день народження Ніни. Мама сказала, що на її іменини у них буде святковий обід. На обід Ніна хай запросить подруг. Ось і настав цей день. Мама накриває стіл білою скатертиною. Ніна подумала: це ж і бабуся за стіл сяде. А в неї ж руки тремтять. Подруги сміятимуться. Розкажуть потім у школі, що в Ніниної бабусі руки тремтять. Ніна тихенько сказала мамі:

- Мамо, хай бабуся сьогодні за стіл не сідає.
- Чому? – здивувалася мама. – В неї руки тремтять. Капає на стіл.

Мама зблідла. Не сказавши й слова, вона зняла зі столу білу скатерть і сховала її в шафу.

Довго сиділа мовчки, потім сказала:

– У нас сьогодні бабуся хвора. Тому іменинного обіду не буде. Поздоровляю тебе, Ніно, з днем народження. Моє тобі побажання: будь справжньою людиною.

Орієнтовний перелік творів для аналізу:

1. Народні казки «Івасик-Телесик», «Кривенька качечка», «Казка про Івана-Богатиря», «Хлопчик-мізинчик», «Іссумбосі, або Хлопчик-мізинчик». Авторські казки та оповідання: «Гидке каченя», «Дюймовочка» й «Непохитний олов'яний солдатик» Г. К. Андерсена; «Маленький Мук» В. Гауфа, «Хлопчик-мізинчик» братів Грімм, «Хлопчик-мізинчик» Ш. Перро, «Лисичка і рак» І. Франка; «Іменинний обід», «Горбатенька дівчинка», «Мерехтлива Зірочка» В. Сухомлинського, «Легенда про святого Миколая» Н. Наркевич.
2. 10 історій для хлопців. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 158 с.
3. Акерлі І. Ларс . Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. 200 с.
4. Бабкіна К. Гарбузовий рік. Львів : Видавництво Старого Лева, 2014. 48 с.
5. Бабкіна К. Шапочка і кит. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 60 с.
6. Байдак І. (Не)помітні. Харків : Vivat, 2021. 140 с.
7. Бату Д. Франческа. Володарка офіцерського жетона. Львів : Видавництво Старого Лева, 592 с.

8. Бату Д. Франческа. Повелителька траєкторій. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 304 с.
9. Бачинський А. 140 децибелів тиші. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 128 с
10. Белімова Т. Вільний світ. Видавництво : Клуб Сімейного Дозвілля, 2014. 272 с.
11. Брандіс К. Фрестайлерка ; пер. з нім. М. Іваницької, Т. Супрун. Київ : Книголав, 2018. 413 с.
12. Вишневський Я. Повторення долі. Київ : Махаон-Україна, 2013. 336 с.
13. Вуйчич Н. Життя без обмежень. Київ : Book Chef, 2016. 352 с.
14. Гальєго Р. Біле на чорному: роман. Київ : Джерела М, 2011. 160 с.
15. Гант Л. М. Риба на дереві. Київ : Vivat, 2019. 320 с.
16. Гарріс Ш. Сталева воля. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2017. 280 с.
17. Гаярдо М., Гаярдо М. Марія і я. Київ : Свічадо, 2022. 64 с.
18. Геддон М. Дивний випадок із собакою вночі. Львів : Кальварія, 2010. 216 с.
19. Гримич М. Клавка : роман. Київ : Нора-Друк, 2022. 336 с.
20. Грін Дж. Черепахи аж до низу. Київ : КМ-Букс, 2018. 296 с.
21. Гордер Ю. У дзеркалі, у загадці. Львів : Літопис, 1998. 157 с.
22. Деркачова О. Дім Терези. Брустурів : Дискурсус, 2018. 192 с.
23. Деркачова О. Коли прокинешся. Брустурів : Дискурсус, 2018. 192 с.
24. Дорр Е. Все те незриме світло. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 352 с.
25. Драчковська О. Казка про зайчика-нестрибайчика та його сміливу маму. Київ : Видавничий центр «12», 2019. 32 с.
26. Дрейпер Ш. М. За межею. Київ : Рідна мова, 2018. 246 с.
27. Дубішин А. Особливе одкровення. Київ : Альянт, 2020. 270 с.
28. Еліотт Р. Просто тому що... Київ : Час Майстрів, 2013. 32 с.
29. Кавагате З. Побачення наосліп із життям. Дніпро : Смакі, 2022. 192 с.
30. Капранов В., Капранов Д. Паперові солдати. Київ : Нора-Друк, 2019. 224 с.
31. Кіз Д. Квіти для Елджернона. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2015. 304 с.
32. Кіз Д. Таємнича історія Біллі Міллігана. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 512 с.
33. Кізі К. Над зозулиним гніздом. Київ : КМ-Букс, 2017. 352 с.
34. Кім Е. Міракл-Крік ; пер. Г. Белякова. Київ : Видавництво «Рідна мова», 2020. 456 с.
35. Ковеларт Д. Майже вільна. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 192 с.
36. Коршунова А. Комп і компанія. Київ : Час майстрів, 2023. 232 с.
37. Лівін М. Рікі та дороги. Харків : Віват, 2017. 140 с.
38. Луцевська О. Авіа, пташиний диспетчер. Київ : Грані-Т, 2015. 92 с.
39. Луцевська О., Гайдамака Є. Опікуни для жирафа. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 28 с.
40. Маршалл А. Я вмю стрибати через калюжі. Київ : КМ-Букс, 2016. 256 с.
41. Маслюк І. Щоденник мрійника. Київ : Yakaboo Publishing, 2022. 176 с.
42. Матіос М. Солодка Даруся. Львів : Піраміда, 2011. 188 с.
43. Матіос М. Черевички Божої Матері. Львів : Піраміда, 2013. 208 с.

44. Матіяш Д. Марта з вулиці святого Миколая. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 240 с.
45. Море-Мальїнос Д. Я все зможу. Харків : Ранок, 2018. 36 с.
46. Мориквас І. Магда і вітер. Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2017. 24 с.
47. Муньос Райан П. Відлуння ; пер. О. Балери. Київ : BookChef, 2020. 512 с.
48. Надикто В. Пригоди Даші й Тіні. Київ : Видавничий центр «12», 2018. 100 с.
49. Неслухняний хвостик : оповідання та казки. Тернопіль : Белкар-книга. 64 с.
50. Ніцой Л. Дві бабуськи в незвичайній школі, або скарб у візку. Київ : Самміт-книга, 2017. 192 с.
51. Осмолівська О. Мокрий ніс. Київ : Видавничий центр «12», 2020. 112 с.
52. Осмолівська О. Сонце в озері твоєму. Київ : Видавничий центр «12», 2020. 32 с.
53. Паласіо Р. Дж. Диво. Харків : Vivat, 2016. 368 с.
54. Пере Т. Перлінка, наш Метелик. Київ : Видавничий центр «12», 2020. 88 с.
55. Пірог Є. Сім дорослих днів. Київ : Видавничий центр «12», 2019. 232 с.
56. Пірог Є. Тридцять перший меридіан. Київ : Видавничий центр «12», 2019. 88 с.
57. Радущинська О. Метелики у крижаних панцирах. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 160 с.
58. Романчук О. Соловейко з одним крилом. Львів : Колесо, 2009. 24 с.
59. Сайко О. До сивих гір. Львів : Піраміда, 2015. 140 с.
60. Сйон. Дитя землі. Київ : Видавництво, 2017. 120 с.
61. Софі Л. Поза межею видимого. Львів : Свічадо, 2019. 216 с.
62. Старк У. Чи вмієш ти свистати, Юганно? ; пер. зі швед. Г. Кирпи. Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. 72 с.
63. Степула Н. Петрик і фонтани. Київ : Основи, 2019. 33 с.
64. Сульберг А. Хто проти суперкрутих. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 208 с.
65. Тераковська Д. Мишка. Київ : Грані-Т, 2013. 360 с.
66. Терен О. Історія впертого чоловіка. Київ : Прометей, 2023. 208 с.
67. Турун Л. Аліса Андерсен і все, чого ти не знаєш (і добре). Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 184 с.
68. Українка Леся. Голосні струни. *Українка Леся. З людської намови. Проза.* / передм. В. Сірук. Київ : Академія, 2015. С. 154–168.
69. Федченко А. Вони перемогли: 11 історій про людей з ранами – видимими і невидимими. Київ : Yakaboo Publishing, 2022. 200 с.
70. Форнасарі Е. Здолай булінг із героями казок. Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 72 с.
71. Фрайгоф Г. Любий Габріелю. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 156 с.
72. Хьоглунд А. Про це говорять лише з кроликами. Київ : Видавництво, 2017. 56 с.
73. Черкасенко С. Маленький горбань : упорядкув. та передм. Н. Комар. Київ : Школа, 2009. С. 9–27.
74. Шевіяр-Лютц С. Філіппіна. Сила тендітного життя. Львів : Свічадо, 2016. 96 с.
75. Шевченко Т. Сліпий. *Зібрання творів* : у 6 т. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1: Поезія 1837–1847. С. 297–313.

76. Шмітт Е.-Е. Оскар і рожева пані. Львів : Кальварія, 2009. 96 с.
 77. Юн Н. Увесь цей світ. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. 304 с.
 78. Terra інклюзія. Київ : Видавничий центр «12», 2018. 206 с.
 79. Terra інклюзія. Київ : Видавничий центр «12», 2019. 256 с.
 80. Terra інклюзія. Київ : Видавничий центр «12», 2020. 352 с.

Зразки аналізу творів на інклюзивну тематику:

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ФЕНОМЕНУ ІНАКШОСТІ ЯК ПІДґРУНТЯ ІНКЛЮЗІЇ В ПОВІСТІ Д. МАТІЯШ «МАРТА З ВУЛИЦІ СВЯТОГО МИКОЛАЯ»

Сьогодні арсенал сучасного вітчизняного письменства налічує кількадесят творів на тему інклюзії в її широкому розумінні. Як свідчать численні читацькі відгуки, не залишилася непоміченою і повість Д. Матіяш «Марта з вулиці Святого Миколая». Її авторка відома як перекладачка з польської та білоруської мов і письменниця, перу якої належать твори для дитячої («Казки П'ятинки», «Історія про троянди, дощ і сіль», «День Сніговика», «Перше Різдво», «Подарунок від Святого Миколая», «Мене звали Варвара») та дорослої («Реквієм для листопаду», «Роман про батьківщину», «Дорога святого Якова») читацьких аудиторій. Незалежно від віку адресата, творам Д. Матіяш властива одночасна рефлексивність і емоційна включеність, емпатичність, які ніби спонукають авторку прискіпливо добирати слова і сенси для найточнішої передачі почуттів, нюансувати їхню емоційно-сміслову значущість. Для її героїв формування особистої системи цінностей, визначення життєвої мети, усвідомлення власних пріоритетів часто відбувається з орієнтацією на вироблені християнським віровченням чесноти. Водночас треба зауважити, що зроблений нами висновок при аналізі роману «Дорога святого Якова» екстраполюється чи не на весь творчий доробок письменниці: «При цілковитій христоцентричності світогляду Д. Матіяш втілює надактуальну для ХХІ ст. відкритість щодо інших культур і конфесій як способів самовираження й прояву людської індивідуальності» [1, с 45]. Для авторки і її персонажів антидогматизм, толерантність, повага до права Іншого є способом реалізації свободи.

Необхідним для подальшої розмови про формування інклюзивної культури засобами письменства та аналізу повісті Д. Матіяш вбачається з'ясувати значення феномену інакшості або альтерності. Потрапляючи в поле зору різних дисциплін, він набуває нових нюансів значення: у філософії розглядається як складник становлення ідентичності через здатність розрізняти «я» і «не-я», у психології та соціології – як іманентна властивість кожної особистості в соціумі, у релігієзнавстві – на позначення відмінності від норм поведінки та моделей мислення секуляризованої культури, в антропології – для

вказівки на культурні відмінності, у географії – виражає пошук себе через переміщення в просторі, у педагогіці – розглядається в контексті інклюзивної освіти на позначення осіб із особливими освітніми потребами тощо. У межах нашого дослідження під інакшістю матимемо на увазі наділення літературного персонажа характеристикою або комплексом характеристик, які можуть стосуватися фізичного здоров'я, психоемоційного стану, вроджених чи набутих ознак зовнішності, гендерних, вікових, культурних, релігійних, поведінкових, мовних чи будь-яких інших проявів і тим самим вирізняти його з-поміж оточення.

Таке розуміння феномену інакшості корелюється з поняттям інклюзії у широкому її розумінні. Воно дає підстави виділити в повісті «Марта з вулиці Святого Миколая» три рівні художньої реалізації проблеми інакшості, котрі пов'язані з образами: 1) головної героїні Марти, наділеної підвищеною чутливістю і вразливістю; 2) Поліни як людини з інвалідністю; 3) Поліни та Карла як представників старшого покоління; 4) однокласника Марти Кекса, котрий має проблему із зайвою вагою.

У наявних спробах аналізу інклюзивного потенціалу повісті перевага надається образу Мартиної подруги – жінки старшого віку Поліни, яка після аварії змушена пересуватися на візку. Проте й образ самої Марти дає можливість порушити питання поваги до іншого. У відгуку на твір Г. Улюра називає Марту гіперестензиком – людиною із загостреними відчуттями, надчутливою душею, тому радить при читанні твору брати до уваги те, що «переживання події і власне подія розділені глибокою прірвою надсильних почуттів малої героїні» [4]. Д. Матіяш вдається переконливо передати дорослішання дівчинки. Так, перед нами постає вибудовування взаємин не тільки з тими, хто подобається їй з ким комфортно дружити (однокласниця Капітоліна, Поліна, художник Карл), але й з тими, хто не викликає симпатії (однокласник Денис на прізвище Кекс, котрого Марта не сприймає через зайву вагу) або викликає ревності (Марія, в яку закохується Карл). І складний процес долання власного егоїзму, коли Марта – єдина дитина в родині, що звикла перебувати в центрі уваги своїх батьків, – проходить етап прийняття молодшої дитини, яка має народитися. І, зрештою, приборкування Мартою власних емоцій, контроль за внутрішніми переживаннями. З урахуванням особливостей характеру головної героїні ідеальною постає її дружба з Капітоліною, яка відчуває, коли не слід набридати Марті зі своїм товариством і варто дати їй час побути на самоті.

Найближчою до Марти є Поліна – життєрадісна, кмітлива, розумна жінка, яка, попри інвалідний візок, намагається жити повнокровним життям: «Поліна не схожа на бабусь моїх однокласників. Ніхто з них не фарбує волосся у рудий колір. І не гасає по квартирі в інвалідному кріслі на шаленій швидкості. Бабусі моїх однокласників ходять своїми ногами, але Поліна жвавіша за всіх них, разом взятих» [3, с. 19]. Через думки Марти письменниця звертає увагу на проблему інвалідності з двох точок зору: сприйняття проблеми самими

неповносправними людьми і погляд на них людей з оточення: «Мені ніколи не спадало на думку: Поліна страждає, що не може ходити. Бо вона весь час задоволена... Поліна завжди весела, і в неї завжди гарний настрій. І це вона мене підбадьорює, а не я її. Не можу уявити її в депресії... Насправді вона не може більшості тих речей, які можу я, але ніколи не скаржиться... І ніколи не просить її допомогти. І я їй не допомагаю» [3, с. 24]. Спілкування з Поліною вчить Марту правильного ставлення до людей із особливими потребами: спочатку головна героїня, виходячи із суспільних стереотипів, відчуває жаль до подруги, однак із часом починає розуміти, що Поліна – не жертва, а така сама людина з власним неповторним внутрішнім світом. Образ Поліни, котра пише смс своїм юним подругам, вправно обходиться з інвалідним візком, грає на піаніно і в шахи, слухає Баха і робить те, що бажає, доводить: багато перепон у житті люди створюють самі собі. Хоча авторка й не замовчує об'єктивних труднощів, з якими стикаються люди з інвалідністю в нашій країні: будинок Поліни геть не пристосований для таких, як вона, тому на прогулянку жінка може вибратися тільки з допомогою друзів.

Марта привертає увагу не лише рівними й довірливими стосунками з батьками, але й не зовсім стандартною, як для підлітка, дружбою з Поліною і Карлом, який колись навчав Мартину маму, а зараз дає уроки малювання самій Марті. Вони обоє значно старші за 12-річну головну героїню, проте дівчинка надає перевагу їхній дружбі перед стосунками з однолітками. На нашу думку, авторка порушила тут важливу соціальну проблему становища людей літнього віку. Через ейджизм – упередженість і дискримінацію людей за віком, яка в Україні є гостроактуальною – такі люди, як Поліна і Карл у реальному житті часто опиняються на маргінесах життя. Образами старших друзів Марти Д. Матіяш переконує читача в тому, що дорослі люди можуть бути цікавими співбесідниками і компаньйонами для молоді, а їхній життєвий досвід, вироблена модель поведінки, реакції на різні ситуації – помічними для тих, хто тільки стоїть на порозі дорослого життя. З точки зору тенденцій розвитку сучасної вітчизняної літератури для дітей та підлітків, присутність образів Поліни і Карла, поряд із образами батьків дівчинки, Марії, виділяє повість Д. Матіяш із низки подібних. Бо, як зазначала М. Кіяновська, «у книжках для дітей, написаних сучасними українськими авторами, зазвичай нема смерті – і навіть старіння, і навіть дорослішання... Зазвичай світ у наших книжках для дітей – це світ без дорослих, острів Небуляндія. Діти виростають, по суті, мало уявляючи собі, як жити, коли закінчиться дитинство» [2]. Оскільки серед функцій дитячої літератури є навчальна і виховна, то цей аспект повісті формує в юного читача важливі зв'язки з реальним життям, навчаючи взаємодіяти з людьми різних поколінь.

Однокласник Марти Денис-Кекс – ще один персонаж, образ якого покликаний розбудувувати інклюзивну площину повісті. Він скромний, із гарним почуттям гумору, любить тварин і мріє стати біологом. Хлопцеві подобається Марта, тому він намагається догодити їй, ненабридливо ввійти в

коло друзів дівчини. Але Денис несимпатичний Марті, бо має надмірну вагу, що й стала причиною його прізвиська. Взаємини з Денисом вчать її залишатися собою і не йти проти власної волі, говорячи «ні». Героїня повісті приходиться до усвідомлення, що в житті доводиться спілкуватися не лише з тими, хто нам подобається, але й треба поважати почуття інших людей, бо, за словами Марії, «хтось не подобається нам, а комусь не подобаємось ми. Колись, можливо, хтось тобі дуже сподобається, а ти йому – ні, він тебе відштовхне, і тобі буде боляче. Кексові теж буде боляче, якщо ти його відштовхнеш. Буде боляче йому і тоді, коли ти то притягуватимеш його, то відштовхуватимеш» [3, с. 203]. Проте інклюзивний потенціал, закладений в образі Дениса, знаходить не найбільш вдале вирішення, адже привабливим його в очах Марти роблять не риси характеру чи вчинки, а зовнішні зміни – схуднення внаслідок заняття спортом. На думку В. Чернишенка, таке сюжетне рішення може сприяти поширенню стереотипу, що причиною зайвої ваги в дітей чи підлітків може бути лише переїдання та небажання займатися фізичними вправами, у той час як такий стан може зумовлюватися медичними причинами [5].

Проблема інакшості, індивідуального різноманіття літературних героїв у творах для дітей та підлітків – важливий чинник формування і поширення інклюзивної культури. Повість «Марта з вулиці Святого Миколая» сприяє розумінню того, що будь-яка несхожість людей одне на одного (за психоемоційним станом, станом здоров'я, віком чи зовнішністю – як у героїв твору) не є приводом для стереотипізації, дискримінації чи будь-яких інших негативних проявів, вчить підтримувати різноманітність і поважати право кожної людини на прояви власної індивідуальності, демонструє важливість прийняття та поваги до відмінностей у всіх їх формах. Твір Д. Матіяш не лише не втрачає своєї актуальності, а на тлі повномасштабної війни, коли рівень інакшості зростає через травматизацію, збільшення чисельності представників вразливих категорій (діти-сироти, вимушені переселенці, депортовані особи, жителі окупованих територій та ін.) робить її проблематику як ніколи злободенною.

Список використаних джерел

1. Горбач Н. Паломництво як досвід міжкультурного діалогу в книзі Д. Матіяш «Дорога святого Якова». *Людина в мовному просторі: історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (17–18 травня 2018 р.)* : збірник тез / упорядники : І. Глазкова, В. Богдан. Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2018. С. 43–46.
2. Кіяновська М. Дитяча література в Україні: деякі особливості конструювання життєвих ситуацій. URL: <https://chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/82>
3. Матіяш Д. Марта з вулиці Святого Миколая. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 240 с.
4. Улюра Г. Дорослішати боляче. URL:

<http://www.barabooka.com.ua/doroslishati-bolyache/>

5. Чернишенко В. Сферичні підлітки у вакуумі. URL: <https://starylev.com.ua/blogs/sferychni-pidlitky-u-vakuumi>

«ХІБА БОЖЕВІЛЬНИХ ВИЛКОВУЮТЬ?»: ПРОБЛЕМА ІНШУВАННЯ ХВОРОГО В ПОВІСТІ О. САЙКО «ПТАХИ ЗАВЖДИ ПОВЕРТАЮТЬСЯ»

За львівською письменницею Оксаною Сайко, у доробку якої збірка малої прози «Новенька та інші історії» (2012), повісті «Кав'ярня на розі» (2013), «До сивих гір» (2015), «Поки впаде зірка» (2015), «Птахи завжди повертаються» (2017), «Волоцюги» (2017), «Слухаючи годинник» (2018), «Нетутешній» (2018), «Майже казка» (2018), роман «Забута мелодія» (2019), уже встигло закріпитися звання авторки творів для підліткової аудиторії. Хоча сама письменниця так не вважає, наголошуючи, що її твори адресовані людям, котрі, незалежно від віку, «шукають у житті власне «я», які самотні й незрозумілі оточенню» [3].

Друковані спершу в періодиці твори О. Сайко принесли їй відзнаку міжнародного конкурсу «Гранослов–2006», повість «Волоцюги» стала переможницею в конкурсі журналу «Дніпро» 2009 року, а книга «Новенька та інші історії» потрапила до довгого списку премії «Книга року ВВС–2012». Та чи не найвідомішим твором авторки стала повість «До сивих гір», головною героїнею якої є 15-річна дівчинка з інвалідністю Яська. Вона посіла помітне місце в переліку творів української інклюзивної літератури й стала вивчатися на уроках позакласного читання в школі.

Під широке розуміння інклюзії підпадають не лише особи з інвалідністю чи серйозними порушеннями розвитку, але й представники різних потенційно вразливих груп. «Рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами», прийняті ЮНЕСКО 1994 року на Всесвітній конференції з питань освіти осіб з ООП у Саламанці (Іспанія), пропонують такий перелік цих категорій: «безпритульні та діти, які працюють, діти з віддалених районів або вихідців із кочового населення, діти, які належать до мовних, етнічних або культурних меншин та діти інших, менш сприятливих або маргіналізованих районів чи груп населення» [4]. Таке розуміння інклюзії передбачає врахування цілого кола проявів інакшості, які «можуть стосуватися фізичного здоров'я, психоемоційного стану, вроджених чи набутих ознак зовнішності, гендерних, вікових, культурних, релігійних, поведінкових, мовних чи будь-яких інших проявів і тим самим вирізняти його з-поміж оточення» [1, с. 150]. А, отже, дає можливість розглядати й інші твори О. Сайко крізь призму реалізації в них інтенцій інклюзивності. Огляд їх персонажної системи переконує в тому, що вони надаються до такого аналізу. Так, звертає на себе увагу низка спільних ознак, які притаманні головним чи другорядним героям прози О. Сайко:

- герої наділені фізичними вадами («До сивих гір», «Майже казка»);

- мають психічні розлади або оточення вважає їх божевільними, «не від світу цього», дивакуватими («Поки впаде зірка», «Птахи завжди повертаються», «Кав'ярня на розі»);
- походять із незаможних і/або неповних родин, а якщо мають мачуху чи вітчима – то лихих («До сивих гір», «Птахи завжди повертаються», «Нетутешній», «Слухаючи годинник», «Забута мелодія»);
- опиняються на маргінесі суспільства («Волоцюги»);
- світ однолітків їх не приймає, тому вони прагнуть самотності, люблять бути наодинці з самими собою, що може втілюватися в мотивах мандрів, дороги («Поки впаде зірка», «До сивих гір», «Майже казка», «Нетутешній»);
- мають ромське походження або в різний спосіб взаємодіють із представниками цього етносу, що одночасно символізує потяг до волі, надприродного та інше їх («Волоцюги», «Птахи завжди повертаються», «Поки впаде зірка»).
- мають особливі стосунки з природою, наділені магічними здібностями («Поки впаде зірка», «Майже казка»);
- не знаходять порозуміння з оточенням і шукають розраду в мистецтві або самостверджуються в іншій діяльності («Забута мелодія»);
- несуть тягар батьківського досвіду чи поведінки («Поки впаде зірка») тощо.

Предметом нашої уваги тут стане повість О. Сайко «Птахи завжди повертаються», героїня якої 17-річна Олена стає пацієнткою психіатричної лікарні.

Мотиви іншування хворих, зокрема з психічними розладами, закорінені в міфологічній свідомості наших предків. Нерозуміння ними справжніх причин немочі, інвалідності, смерті призводило до емоційно-образного сприйняття цих процесів і віри у вирішальну роль надприродних сил. Саме в умовах міфологічного світосприйняття сформувалася моральна модель інвалідності, в якій недуг сприймається як результат покарання вищих сил, наслідок недотримання людиною або її предками суспільної моралі або релігійних приписів [див.: 4; 5]. І хоч на зміну моральній з середини ХІХ століття приходять інші моделі інвалідності, але вона досі зберігає свої позиції, спричиняючи комплекс неповноцінності, стигматизацію, соціальну ізоляцію, бажання тримати осторонь людей із певними захворюваннями і станами, почуття незручності перед оточенням у них самих і їхніх родичів.

Увага авторки твору сконцентрована навколо трьох основних питань: обставини, які викликали погіршення здоров'я головної героїні; становище пацієнтів психіатричної лікарні; стигматизація тих, хто проходив лікування в подібних медичних установах.

Причини, що спровокували в дівчини розлади психіки, закорінені в родині. Після ранньої смерті чоловіка мати Олени, відчуваючи соціальну незахищеність і страх самотності, приводить у дім іншого. У погоні за «жіночим» щастям, вона не лише закриває очі на неробство та пиятику чоловіка, але й ігнорує почуття доньки, яка не може знайти спільної мови з

вітчимом. Постійна напруга призводить до того, що дівчина починає в уяві виробляти план помсти: «від тих безконечних думок та фантазій, які не знали меж, почала боятися, що справді можу вчинити щось лихе» [3, с. 15]. Негаразди вдома, низький соціальний та матеріальний статус родини (мати – кухарка, прибиральниця, вітчим – робітник) перетворюють Олену на самотницю: через брак пристойного одягу дівчина сторониться однолітків, їй не хочуть бачити в себе заможні батьки однокласників, побоюючись крадіжок. Смерть матері, яка не витримала зради обранця, провокує проблеми з психікою Олени.

Повісті не властива «чорнушність» у зображенні психіатричної лікарні. Перебування в ній героїні показано крізь призму внутрішнього життя закладу, взаємин пацієнтів, хоч і не позбавлених незвичних поведінкових проявів, але загалом доброзичливих і незагрозливих для них самих чи інших. О. Сайко в такий спосіб підважує міфи про абсолютну суспільну небезпеку таких осіб, повну непередбачуваність їх поведінки. Добором персонажів авторка наголошує, що подібні проблеми можуть мати люди, незалежно від їхніх інтелектуальних здібностей, освіти чи професії. Твір змушує переглянути й упереджене ставлення до людей із проблемами психічного здоров'я, базоване на помилковому переконанні про невиліковність цих розладів. Олена критично сприймає поведінку пацієнтів, але при цьому в їхній характеристиці звучить докір світові «нормальних» людей: «тут я вірила кожному. Тут кожен говорив тільки правду. Тут не було місця для брехні, фальші чи нещирості. Тут кожен мав свої переконання та захоплення, які були цілком справжні. Тут кожен перебував у своєму світі, який був цілком реальним та правдивим» [3, с. 25].

Водночас О. Сайко торкається і дразливих аспектів у ставленні до осіб з психічними розладами, зокрема, інституційної дискримінації – принизливого або жорстокого поводження з боку медичного персоналу. Так, медсестра з санітаркою заради розваги змушують танцювати Лялю, знімаючи незграбні рухи пацієнтки на камеру телефону. В їхніх діях і нерозуміння специфіки хвороби, яка сприймається як свідоме бажання пацієнта досадити працівникам закладу, і намагання вимістити незадоволення умовами своєї праці на найбільш незахищених: «Сьогодні знову ліжка обробила, танцівниця... – незадоволено пробурмотіла вона (санітарка – Н. Г.) напханим їжею ротом» [3, с. 36].

Проблема стигматизації людей із розладами психіки в повісті «Птахи завжди повертаються» порушується на прикладі різних персонажів, демонструючи відмінні її прояви в суспільстві. Так, причиною нетолерантного ставлення та бажання дистанціюватися від торговця солодощами – дивакуватого сусіда Олени – стає зовнішній вигляд і поведінка чоловіка (у спеку він міг ходити в теплому пальто, не запирав квартиру на замок, а вдома пік тістечка, щоб годувати ними птахів). «Я забороняю тобі розмовляти з тим бовдуром, – наказує Олені мати. – Він не при здоровому глузді і може заподіяти тобі кривду... Більше ніколи не говори з тим типом» [3, с. 35].

Ситуація ж із самою Оленою набуває у творі іншого звучання. Стигматизація дівчини відбувається при відсутності жодних відхилень у її

поведінці, лише на підставі самого факту перебування в психіатричній лікарні. Її спроби працевлаштуватися навіть посудомийкою приречені на невдачу, оскільки у свідомості людей усі відомі їм негативні стереотипи про психічнохворих переносяться на будь-які, навіть найменші, порушення психіки: «директор не бажає брати на роботу людей неврівноважених і сумнівних, які мають проблеми із психікою» [3, с. 109]. Авторка підкреслює стійкість і поширення стереотипів, за допомогою яких суспільство встановлює соціальні бар'єри перед особами з порушенням психічного здоров'я. Показово, що дівчина зазнає зневажливого ставлення навіть у себе вдома від співмешканки вітчима Вальки («Жартуєш? Хіба божевільних виліковують? ... Авжеж, відпустили, щоб не годувати. Чи мало таких вештається містом?») [3, с. 120] та своєї однокласниці, яка й розповідає про хворобу Олени в кафе.

У фіналі твору головна героїня, знесилена новими обставинами життя, навідується до лікарні: «Якби мені трохи сили... Якби мені хоч трохи тієї сили, я б поборолла обставини і здолала безвихідь! І не дозволила б підступній клятій Вальці хазяйнувати в моїй хаті! І вигнала б її геть! Показала б їм, зарозумілим і підлим, яка я «божевільна»! Зціпивши зуби, усім на зло намагалася б знайти себе і бути щасливою!» [3, с. 120]. З одного боку, тут вона сподівається набути внутрішньої рівноваги, а з іншого, стан Олени свідчить про певну самотигматизацію, що виявляється в заниженні самооцінки під дією негативних уявлень суспільства про хворобу і здатна призвести до появи в героїні комплексу неповноцінності.

Отже, проблема інакшості літературних персонажів – важливий чинник формування і поширення інклюзивної культури. Повість «Птахи завжди повертаються» О. Сайко, що вербалізує проблему становища в суспільстві осіб із розладами психіки, демонструє важливість недискримінаційного ставлення до людей незалежно від їхнього стану здоров'я, підтримки особистого різноманіття, прийняття проявів власної індивідуальності.

Список використаних джерел

1. Горбач Н. Художня рецепція феномену інакшості як підґрунтя інклюзії (за повістю Д. Матіяш «Марта з вулиці Святого Миколая»). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету*. 2023. Вип. 65. Т. 1. С. 148–153.
2. Назарук В. Оксана Сайко: «Творчість – це уже відхилення від норми». URL: <https://rivnepost.rv.ua/news/oksana-sayko-tvorchist-tse-uzhe-vidkhilennya-vid-normi>
3. Сайко О. Птахи завжди повертаються : повість. Київ : Академія, 2017. 128 с.
4. Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими освітніми потребами та Рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text

5. Gupta K., Anand R. From Representation to Re-Presentation: A Study of Disability in Literature and Cinema. *International Journal of Innovation and Multidisciplinary Research*. 2022. Vol. 1, Is.1. P. 89–96.
6. Retief M., Letsosa R. Models of disability: a brief overview. *HTS Teologiese Studies / Theological Studies*. 2018. № 74 (1). URL: <https://hts.org.za/index.php/hts/article/view/4738/10985>

РОЗДІЛ IV

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ

Відповідь на запитання включає питання теоретичного й практичного характеру. Теоретичне завдання передбачає розуміння термінів, понять, історії розвитку, специфіки стратегій аналізу інклюзивної літератури тощо. Практичні завдання орієнтовані на застосування умінь та навичок роботи з текстами інклюзивних творів: аналізувати проблематику, композицію; давати характеристики персонажів; порівнювати сюжети різних авторів чи національних літератур і таке інше.

Перелік теоретичних запитань для підсумкового контролю знань

1. Інклюзія як запорука безбар'єрного суспільства. Самоцінність іншого.
2. Особливості інклюзивного освітнього і виховного процесів.
3. Вразливі групи, що підпадають під інклюзію за класифікацією ЮНЕСКО.
4. Інклюзивна культура як система цінностей.
5. Обґрунтування й використання терміну «інклюзивна література» в Україні.
6. Напрямки інклюзивної літератури.
7. Класифікаційні підходи до інклюзивної літератури.
8. Класифікація інклюзивної літератури за віковими особливостями читача.
9. Функції інклюзивної літератури.
10. Стратегії аналізу інклюзивних творів.
11. Піраміда героя як літературознавча стратегія.
12. Ментальна карта як літературознавча стратегія.
13. Ромашка Блума як літературознавча стратегія.
14. Swot-аналіз як літературознавча стратегія.
15. Створення постерів, лепбуків, скрапбуків при аналізі інклюзивних творів.
16. Інклюзивні літературні конкурси.
17. Культурний інклюзивний простір Запоріжжя.
18. Видавнича інклюзивна діяльність.
19. Трансформація функцій бібліотек.
20. Адаптація музейного, виставкового, фестивального просторів.
21. Інклюзивні кіно- та театральні проекти.
22. Інклюзивна література для дітей дошкільного віку.
23. Твори про інклюзію в початковій школі.
24. Інклюзивні твори, рекомендовані для позакласного читання в початковій школі.
25. Інклюзивні сюжети народних і класичних літературних казок.
26. Сучасна дитяча література про рівність людей.
27. Підліткова література на інклюзивну тематику.
28. Тема «особливого» героя в творах для дорослого читання
29. Документалістика про інклюзію.
30. Історіографія використання інклюзивної літератури в освітньому процесі.

РОЗДІЛ V

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

Основна:

1. Горбач Н. Інклюзивне виховання засобами літератури : практикум для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Дошкільна освіта» освітньо-професійної програми «Дошкільна освіта». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. 55 с.
2. Горбач Н. Інклюзивне виховання засобами літератури : практикум для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Початкова освіта» освітньо-професійної програми «Початкова освіта». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. 50 с.
3. Деркачова О., Ушневич С. Література та інклюзія : підручник. Брустурів : Дискурсус, 2020. 286 с.
4. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст. Київ : Академвидав, 2018. 320 с.
5. Осмоловська О. Інклюзивна література в сучасному європейському книговидаванні : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «12», 2021. 184 с.

Додаткова:

1. Головченко Н. Роль сучасної української літератури у формуванні толерантного суспільства. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/720057/1/>.
2. Головченко Н. Сучасна українська література як джерело формування інклюзивної компетентності вчителя методами інформальної освіти. *Неформальна та інформальна освіта як ресурс розвитку особистості : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф.* Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. С. 115–121.
3. Драчковська О. У нас існує підміна понять, коли антиінклюзію видають за інклюзію. URL: <https://naiu.org.ua/u-nas-isnuye-pidmina-ponyat-koly-antyinklyuziyu-vydayut-za-inklyuziyu-pysmennytsya-oksana-drachkovska>.
4. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі : практ. посіб. ; Т. Лорман, Д. Деспелер, Д. Харві. Київ : СПД-ФО Парашин І. С., 2010. 296 с.
5. Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва. Київ : Академія, 2016. 352 с.
6. Качак Т., Круль Л. Зарубіжна література для дітей. Київ : Академія, 2014. 416 с.
7. Кизилова В. Дитяча література: стан, проблеми, перспективи. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Сер. Лінгвістика і літературознавство.* 2009. Вип. ХХ. С. 237–241.

8. Колінько О. Дитяча література крізь призму мультикультуралізму. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. Філологічна. 2015. Вип. 54. С. 182–185.
9. Нова українська школа : poradnik dla vchytelja ; pid zag. red. H. Bibik. Kyiv : TOV «Vydavnychij dim «Plyady», 2017. 206 s.
10. Осмоловська О. «Інклюзивна література» – забаганка чи необхідність? URL: <https://blog.liga.net/user/oosmolovska/article/22995>
11. Осмоловська О. Формування видавничого напрямку української інклюзивної літератури як новітнього тренду розвитку видавничої справи. *Інтегровані комунікації*. 2017. № 4. С. 27–32.
12. Осмоловська, О. Інклюзивна література в контексті навчальних курсів та дослідницьких практик. *Щоквартальний науково-виробничий журнал «Бібліотечна планета»*: Вип. 3 (85) Київ, 2019. С. 18–20.
13. Основи інклюзивної освіти : навч.-метод. посіб. ; за заг. ред. А. Колупаєвої. Київ, 2011. 235 с.
14. Працюємо разом: дитина з особливими потребами в школі : довідник для батьків. Досвід Канади. Київ : Паливода А.В., 2012. 50 с.
15. Andrews S. Using inclusion literature to promote positive attitudes toward disabilities. *Journal of Adolescent and Adult Literacy*. 1998. № 41 (6). P. 420–426.
16. Derkachova O., Tytun O. Innovative Approaches to Literary Texts (Children Literature on Inclusion). *Jpnu*. 2020. № 7 (1). P. 102–111.
17. Iwai Y. Multicultural Children's Literature and Teacher Candidates' Awareness and Attitudes Toward Cultural Diversity. *International Electronic Journal of Elementary Education*. 2013. Vol. 5, № 2. P. 185–198.
18. Robertson D. Portraying People With Disabilities: An Annotated Bibliography of Fiction for Children and Teenagers. New Providence : R. R. Bowker, 1992. 482 с.
19. Wopperer E. Inclusive Literature in the Library and the Classroom. *Knowledge Quest*. 2011. Vol. 39. № 3. Pp. 26–40.

Інформаційні джерела:

1. Інклюзивна література. Інтернет-ресурс української інклюзивної літератури. URL: <https://inclusivebooks.org/index.php>
2. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.
3. Концепція розвитку інклюзивної освіти: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.10.2010 №912. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/prozatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>
4. Інклюзія. Життя без обмежень. Інформаційна довідка. URL: <https://ru.calameo.com/read/0027538111cec7fe1c0c5>

5. Від інклюзивної літератури до інклюзивного суспільства. 10 книг інклюзивної літератури. URL: <https://ufond.ua/Від-інклюзивної-літератури-до-інклюзивного-суспільства-10-книг-інклюзивної-літератури.484>
6. Єдність у різноманітті: особливі книжки про особливі потреби. URL: <https://bokmal.com.ua/books/yednist-u-riznomanitti-osoblyvi-knyzhky-pro-osoblyvi-potreby/>
7. Книги та інклюзивна література. URL: <https://inkluzia.com.ua/uchebno-metodicheskie-sredstva/knigi-ta-inkluzivna-literatura/filter/page=8/>
8. Культурно-просвітницький проект «Інклюзивна література» (організатори «Видавничий центр «12», БО «Право на щастя»). URL: <https://www.facebook.com/inclusiveliterature/>
9. Добірка з 20 книжок про аутизм. URL: <https://cutt.ly/hV20Y7b>
10. 9 відео і 6 посібників про інклюзію, які можна використовувати на уроці. URL: <https://cutt.ly/2V20kOz>

РОЗДІЛ VI

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Берегова О. Образ Іншого у філософських, історико-літературних рефлексіях та кризь призму імагології. *Берегова О. Діалог культур: образ Іншого в музичному універсумі*. Київ : Ін-т культурології НАМ України, 2020. С. 15–26.
2. Бібік Н., Вашуленко М., Мартиненко В. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2014. 346 с.
3. Богдан Л. Марта Сирко, фотографка: інклюзивність має стати для нас буденністю. URL: <https://longread.povaha.org.ua/marta-syrko-fotografka-inklyuzyvnist-maye-staty-dlya-nas-budennisty/>
4. Головченко Н. Роль сучасної української літератури у формуванні толерантного суспільства. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/720057/1/>.
5. Головченко Н. Сучасна українська література як джерело формування інклюзивної компетентності вчителя методами інформальної освіти. *Неформальна та інформальна освіта як ресурс розвитку особистості : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф.* Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. С. 115–121.
6. Гомон Д. Потракування циганської ментальності (повість О. Кобилянської «В неділю рано зілля копала...»). *Слово і Час*. 2000. № 1. С. 83–84.
7. Декларація принципів толерантності. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf>
8. Деркачова О., Ушневич С. Література та інклюзія : підручник. Брустурів : Дискурсус, 2020. 286 с.
9. Дичківська І., Косарева Г. Формування толерантного ставлення до дітей з особливими потребами в умовах інклюзії : монографія. Рівне : О. Зень, 2019. 252с.
10. Драчковська О. У нас існує підміна понять, коли антиінклюзію видають за інклюзію. URL: <https://naiu.org.ua/u-nas-isnuye-pidmina-ponyat-koly-antyinklyuziyu-vydayut-za-inklyuziyu-pysmennyytsya-oksana-drachkovska>.
11. Інвалідність і стигматизація у зв'язку з інвалідністю. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/disability-and-disablism>
12. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі : практич. посіб.; Т. Лорман, Д. Деспелер, Д. Харві. Київ : СПД-ФО Парашин І. С., 2010. 296 с.
13. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст. Київ : Академвидав, 2018. 320 с.
14. Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва. Київ : Академія, 2016. 352 с.

15. Качак Т., Круль Л. Зарубіжна література для дітей. Київ : Академія, 2014. 416 с.
16. Кизилова В. Дитяча література: стан, проблеми, перспективи. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Сер. Лінгвістика і літературознавство*. 2009. Вип. XX. С. 237–241.
17. Кіяновська М. Дитяча література в Україні: деякі особливості конструювання життєвих ситуацій. URL: <https://chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/82>
18. Клименюк Н. Відношення до старості в різних культурних традиціях: історичний аспект. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер. : Педагогіка. 2010. Т. 123. Вип. 110. С. 53–58.
19. Кметь В. Демонізація іншого. *Кметь В. Архетип відьми в українській літературі XIX–XX століття* : дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2017. С. 178–186.
20. Кметь В. Інші категорії непростих у народній традиції (баба-повитуха, вдова, солдат, Баба-Яга). *Кметь В. Архетип відьми в українській літературі XIX–XX століття* : дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2017. С. 90–99.
21. Коваль Г., Іванова Т., Суржук Т. Методика читання : навчальний посібник для студ. пед., гуманіт. ун-тів, пед. коледжів спец. «Педагогіка і методика початкового навчання». Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 280 с.
22. Колінько О. Дитяча література крізь призму мультикультуралізму. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. Філологічна. 2015. Вип. 54. С. 182–185.
23. Компас : посібник з освіти з прав людини за участю молоді. Друге видання, переглянуте у 2020 році, оновлене у 2023 році ; за ред. П. Брандер, Е. Кін, В. Юхаж, А. Шнайдер. Київ : Видавництво ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2024. 492 с.
24. Кроуфорд А., Саул В. Технології розвитку критичного мислення ; Київ : Плеяди, 2006. 220 с.
25. Ляпунова В. Принципи формування толерантності у старшому дошкільному віці. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2015. № 4, С. 82–88.
26. Нова українська школа : poradnik для вчителя ; під заг. ред. Н. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
27. Осмолівська О. «Інклюзивна література» – забаганка чи необхідність? URL: <https://blog.liga.net/user/oosmolovska/article/22995>
28. Осмолівська О. Інклюзивна література в сучасному європейському книговиданні : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «12», 2021. 184 с.

29. Осмоловська О. Формування видавничого напрямку української інклюзивної літератури як новітнього тренду розвитку видавничої справи. *Інтегровані комунікації*. 2017. № 4. С. 27–32.
30. Осмоловська, О. Інклюзивна література в контексті навчальних курсів та дослідницьких практик. *Щоквартальний науково-виробничий журнал «Бібліотечна планета»*: Вип. 3 (85). Київ, 2019. С. 18–20.
31. Основи інклюзивної освіти : навч.-метод. посіб. ; за заг. ред. А. Колупаєвої. Київ, 2011. 235 с.
32. Патра С. Образи людей з інвалідністю в художній літературі (до Міжнародного дня інвалідів). URL: <http://ukrainka.org.ua/node/4992>
33. Пиркало С. Куди забрав Магду вітер? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-41972107>
34. Під час форуму «Креативна Україна» обговорили доступність у сфері культури. URL: <https://mcip.gov.ua/news/pid-chas-forumu-kreatyvna-ukrayina-obgovoryly-dostupnist-u-sferi-kultury/>
35. Погорільська Н. Соціокультурні основи спеціальної психології. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2013. Вип. 24. С. 345–349.
36. Полікультуріка : як організувати виховання міжкультурної толерантності у школі та позашкільній діяльності ; авт-упоряд.: А. Ленчовська, К. Крейдерман, М. Грінберг. Київ : ТОВ «Майстерня книги», 2010. 344 с.
37. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : науково-методичний посібник. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.
38. Поніманська Т. Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку. Рівне : РДГУ, 2006.
39. Працюємо разом: дитина з особливими потребами в школі : довідник для батьків. Досвід Канади. Київ : Паливода А. В., 2012. 50 с.
40. П'ятаченко С. Іноетнічні образи та стереотипи їх сприйняття в українському фольклорі. *Матеріали до української етнології*. 2007. Вип. 6 (X). С. 235–241.
41. Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими освітніми потребами та Рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text
42. Сердюк І. Дитина як «інший». *Сердюк І. Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.* Київ : К.І.С., 2018. С. 341–387.
43. Скрипник Н. Виховання толерантних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку : навч.-метод. посібник. Умань : ПП Жовтий, 2011. 99 с.
44. Чабайовська М., Гаєвська Г., Гавриленко Н. Педагогічні технології навчання української мови та літературного читання в початковій школі : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Мальва – ОСО, 2015. 187с.

45. Чабайовська М., Кальчук М., Кархут О. Педагогічні технології навчання української мови та літературного читання в початковій школі : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Мальва–ОСО, 2014. 188 с.
46. Шинкарьова Ж. Ігрові методи формування толерантної поведінки дітей передшкільного та молодшого шкільного віку : методичний посібник. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2019. 71 с.
47. Andrews S. Using inclusion literature to promote positive attitudes toward disabilities. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*. 1998. № 41(6). С. 420–426.
48. Blaska J. Children's literature that includes characters with disabilities or illnesses. URL: <https://dsq-sds.org/article/view/854/1029>. DOI: 10.18061/dsq.v24i1.
49. Derkachova O., Tytun O. Innovative Approaches to Literary Texts (Children Literature on Inclusion). *Jpnu*. 2020. № 7 (1). P. 102–111.
50. Iwai Y. Multicultural Children's Literature and Teacher Candidates' Awareness and Attitudes Toward Cultural Diversity. *International Electronic Journal of Elementary Education*. 2013. Vol. 5, № 2. P. 185–198.
51. Pinto C. How to make children's book collections more inclusive. URL: <https://www.globalpartnership.org/blog/how-make-childrens-book-collections-more-inclusive>
52. Robertson D. *Portraying People With Disabilities: An Annotated Bibliography of Fiction for Children and Teenagers*. New Providence : R. R. Bowker, 1992. 482 с.
53. Wopperer E. Inclusive Literature in the Library and the Classroom. *Knowledge Quest*. 2011. Vol. 39. № 3. Pp. 26–40.

РОЗДІЛ VII**КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК**

- Гандикапізм** – дискримінація людини за станом здоров'я, розумових, психологічних, соціальних якостей, які ускладнюють її пристосування та функціонування в суспільстві.
- Гомофобія** – збірне поняття для позначення різних проявів нетерпимості щодо ознак гомосексуальності.
- Дискримінація** – негативне сприйняття особи чи певної групи осіб на підставі забобонів (гендерних, релігійних, національних, расових тощо) і перешкоджання їхньому доступу до ресурсів, які доступні іншим.
- Ейджизм** – дискримінація людини на підставі віку, її невідповідності задалегідь встановленим віковим критеріям.
- Емпатія** – співпереживання, здатність поставити себе на місце іншої людини, зрозуміти її переживання, відчутти емоційний стан як у процесі спілкування, так і на відстані, без контакту з людиною.
- Етнофобія** – упереджене, вороже ставлення до представників певного етносу чи релігії (антисемітизм, синофобія, ромафобія, американофобія, ісламофобія, українофобія тощо).
- Забобон** – 1) переконання, яке засноване на недостатньому знанні і призводить до неправильних суджень про окремих представників соціальних груп або соціальні групи загалом (раса, гендер, етнос, вік тощо); 2) стійкі ірраціональні компоненти суспільної й індивідуальної свідомості, які не піддаються раціональному осмисленню і виражають традиційні вірування, марновірства, повір'я тощо.
- Інклюзивна культура** – система цінностей, що формує у суспільстві атмосферу доброзичливості, безпеки, прийняття незахищених чи дискримінованих верств населення, стимулює людей до співпраці і взаємодопомоги.
- Інклюзивна література** – це література, орієнтована на формування позитивного сприйняття осіб із інвалідністю та широкого спектра особистої різноманітності.

Інклюзивна освіта	– система освітніх послуг, що забезпечує здобувачеві з особливими потребами доступ до освітнього середовища за місцем проживання в умовах загальноосвітнього закладу та передбачає організацію особливого підходу та додаткових елементів освітнього процесу.
Інклюзивне виховання	– соціально і педагогічно організований процес виховання дитини, незалежно від рівня її психофізичного розвитку, як неповторної людської особистості в умовах інклюзивного суспільства.
Інклюзивний театр	– мистецький процес і продукт, яким займаються люди з інвалідністю нарівні з нормотиповими в ролі митців.
Інклюзивний театральний продукт	– різновид вистави, який створюється з урахуванням сприйняття людей з інвалідністю, передбачає певні адаптації для максимального включення всіх реципієнтів.
Інклюзія	– створення суспільства рівних можливостей для усіх громадян, незалежно від їхніх фізичних, психологічних, інтелектуальних, емоційних, мовних чи інших особливостей; процес їх залучення до участі в різних сферах соціального життя.
Інтолерантність	– почуття нетерпимості до іншого світогляду, способу життя, звичок, традицій на підставі уявної власної вищості.
Ксенофобія	– страх, несприйняття носіїв іншої культури, поглядів, традицій, звичаїв на тій підставі, що вони гірші, «неправильні» на відміну від властивих рідній культурі. Людина з подібними поглядами називається ксенофобом.
Культура	– 1) сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людиною спільнотою, які характеризують певний рівень розвитку суспільства. Розрізняють матеріальну і духовну культуру; 2) рівень духовного життя людей; 3) локальна цивілізація, яка виникла на ґрунті територіальної, етнічної, мовної, політичної, економічної та психологічної спільності
Мова ворожнечі	– вербальна, невербальна, візуальна комунікація, що містить агресивні, принизливі чи дискримінаційні висловлювання на адресу групи чи окремих її представників за ознакою раси, статі, віку, стану тощо.
Расова дискримінація	– дискримінація, ґрунтована на ідеї переважання однієї раси над іншою.

- Свій – чужий – інший** – константа культури, що з найдавніших часів виконує диференціюючу й інтегруючу функції. Образ «свій» має позитивну конотацію і позитивну оцінку, а образ «чужий» – негативну конотацію, негативну оцінку із ксенофобським змістом. «Інший», на відміну від «чужого», хоч викликає подвійні почуття – інтерес і настороженість, але не має негативної конотації.
- Сексизм** – упереджене, негативне ставлення до представників певної статі або гендеру.
- Стереотип** – стандартизований, стійкий, емоційно насичений образ як вираження соціальної установки по відношенню до «чужого». З одного боку стереотипи формують помилкові уявлення, а з іншого – як особлива форма сприйняття світу допомагають людині класифікувати, запам'ятовувати і зберігати інформацію. Виділяють вікові, гендерні, географічні, культурні, політичні, професійні, расові, соціальні, етнічні та інші стереотипи.
- Толерантність** – терпимість, здатність людини, спільноти, держави поважати думку інших, сприймати багатоманітність форм самовираження й вияву людської індивідуальності.
- Цінності** – сукупність уявлень про глибинні потреби індивіда чи групи індивідів, що схвалюються й поділяються більшістю людей. Ієрархічно організовані цінності зумовлюють вибір дії або способу існування індивіда й зберігаються упродовж тривалого часу.

Навчальне видання
(українською мовою)

Горбач Наталія Вікторівна

ІНКЛЮЗИВНЕ ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРИ
ПРАКТИКУМ

для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Дошкільна освіта»
освітньо-професійної програми «Дошкільна освіта»

Рецензент – к. філол. н., доц. В. М. Ніколаєнко
Відповідальний за випуск – к. філол. н., доц. Н. В. Горбач
Коректор – к. філол. н., доц. Н. В. Горбач